

WILLIAM
JAMES

PRAGMATISM
JA ELU IDEAALID

VAGABUND
2005

Originaali tiitlid:

Pragmatism: A New Name for Some Old Ways of Thinking.
Longmans, Green. New York 1907.

Humanism and Truth

rmt: *The Meaning of Truth: A Sequel to "Pragmatism".*

Longmans, Green. New York 1909.

A World of Pure Experience

rmt: *Essays in Radical Empiricism.*

Longmans, Green. New York 1912.

The Will to Believe

rmt: *The Will to Believe and Other Essays in Popular Philosophy.*

Longmans, Green. New York 1897.

On a Certain Blindness in Human Beings

ja *What Makes a Life Significant*

rmt: *Talks to Teachers on Psychology*

and to Students on Some of Life 's Ideals

H. Holt and company. New York 1899.

The Ph. D Octopus

Harvard Monthly, märts 1903.

Tõlkinud

MÄRT VÄLJATAGA

Kujundanud

JÜRI KAARMA

~

Kultuurkapitali toel
ISBN 9985-835-73-5

SISUKORD

PRAGMATISM

UUS NIMI MÕNE VANA MÖTTEVIISI JAOKS

EESSÕNA 11

I LOENG 13

Filosoofia praegune dilemma

II LOENG 38

Mida pragmatism tähendab

III LOENG 63

Mõned metafüüsilised probleemid pragmatismi vaatevinklist

IV LOENG 88

Üks ja palju

V LOENG 110

Pragmatism ja tavamõistus

VI LOENG 129

Pragmatismi tõekontseptsioon

VII LOENG 155

Pragmatism ja humanism

VIII LOENG 176

Pragmatism ja religioon

HUMANISM JA TÕDE 195

PUHTA KOGEMUSE MAAILM 229

USKUMISTAHE 263

KÕNED ÜLIÕPILASTE ELU IDEAALIDEST

Inimeste teatavast pimedusest 297

Mis teeb elu tähendusrikkaks 325

PH. D. HÜDRA 353

JÄRELSÕNA 367

William Jamesi temperamentne
konstruktivism

PRAGMATISM

UUS NIMI MÕNE VANA
MÕTTEVIISI JAOKS

III LOENG

Mõned metafüüsilised probleemid pragmatismi vaatevinklist

*Substantsi probleem. Euharist. Berkeley pragmatistlik käsitlus materiaalses substantsist. Locke'i pragmatistlik käsitlus isikuidentsusest. Materialismi probleem. Selle ratsionalistlik käsitlus. Pragmaatiline käsitlus. "Jumal" ei oleks printsiibina "materias" parem, kui ta ei lubaks enamat. Kahe printsiibi pragmaatiline võrdlus. Kavandatuse probleem. "Kavandatus" per se on viljatu. Küsimus on selles, **milline** kavandatus. "Tahtevabaduse" probleem. Selle seos "vastutusega". Tahtevabadus kui kosmoloogiline teooria. Kõikide nende probleemide puhul seisneb pragmatistlik küsimus selles, mida alternatiivid **lubavad**.*

Ma püüan nüüd pragmaatilist meetodit lähemalt tutvustada, tuues mõned näited, kuidas seda rakendada konkreetsetele probleemidele. Alustan kõige kuivemast, võttes esimesena ette substantsi probleemi. Igaüks kasutab vana eristust substantsi ja atribuudi vahel, mis on justkui sisse müüritud inimkeele enda ehitusse, grammatilise subjekti ja predikaadi erinevusse. Siin on tükk kriiti. Selle laadid, atribuudid, omadused, aktsidentsid või seisundid — kasutage millist terminit tahes — on valge värvus, pudedus, silindrikujulisus, lahustumatus vees jne, jne. Kuid nende atribuutide kandja on teatud kogus kriiti, mida seetõttu nimetatakse substantsiks, millest need pärinevad. Seega selle laua atribuudid pärinevad substantsist "puit", minu kuue atribuudid substantsist "vill" jne. Kriidil, puidul ja villal ilmnevad

omakorda nende erinevustele vaatamata ühised omadused, ja seetõttu loetakse neid endid veel algsema substantsi, mateeria laadideks ja mateeria atribuudid on ruumiline ulatuvus ja läbitungimatus. Samamoodi on meie mõtted ja tunded meie hinge seisundid või omadused; hingedki on substantsid, kuid jällegi mitte täiesti iseseisvad, vaid nad on veel sügavama substantsi, "vaimu" laadid.

Kuid juba väga ammu mõisteti, et kõik, mida me kriidist teame, on valge värvus, pudedus jne; kõik, mida me puidust teame, on selle põlevus ja laulisus. Atribuutide grupp on see, millena iga substantsi tuntakse; meie tegeliku kogemuse seisukohalt moodustavad atribuudid substantsi ainsa tegeliku väärtuse. Igal juhtumil ilmneb substants nende **kaudu**; kui me oleksime neist ara lõigatud, ei oskaks me substantsi olemasolu aimagi; ja kui Jumal peaks jätkama meile nende atribuutide saatmist muutumatus korras, kuid imelisel kombel hävitaks teatud hetkel substantsi, mis neid toetas, siis me ei suudaks seda hetke kunagi kindlaks teha, sest meie kogemused ise jääksid muutumatuks. Nõnda siis ongi nominalistid seisukohal, et substants on vääridee, mis tuleneb inimese parandamatust kalduvusest võtta nimesid asjadena. Nähtused esinevad rühmiti — kriidirühm, puidurühm jne — ja iga rühm saab endale nime. Seejärel me käsitleme seda nime, just nagu toetaks see nähtuste rühma. Tänapäevane madal termomeetrinäit arvatakse näiteks tulenevat millestki, mida nimetatakse "kliimaks". Kliima on tegelikult ainult nimi teatud päevaderühma jaoks, aga seda käsitletakse, nagu oleks see midagi, millel päev põhineb, mis asub päeva **taga**, ja üldiselt me kaldume käsitlema nime - just nagu oleks see olend - alusena faktidele, mida nimi nimetab. Nominalistid aga ütle-

vad, et asjade nähtuvad omadused ei pärine tegelikult kindlasti nimedest, ja kui nad nimedest ei pärine, siis ei pärine nad millestki. Nad liituvad või seostuvad **üksteisega**, ja meil tuleb hüljata arusaam meile ligipääsmatust substantsist, mis meie arust niisugust seostumist seletab, olles selle toeks, nii nagu tsement toetab mosaiigikilde. Substantsi mõiste ei tähista midagi muud kui paljast seostumisfakti. Selle fakti taga ei ole midagi.

Skolastika võttis substantsi mõiste tavamõistusest ja muutis selle väga tehniliseks ja liigendatuks. Tundub, et väga vähestel asjadel on vähem pragmaatilisi konsekvantse kui substantsidel, millest me oleme täiesti ara lõigatud. Kuid ühel juhul on skolastika näidanud ka substantsi mõiste tähtsust, käsitledes seda pragmaatilisel. Pean silmas vaidlusi armulaua müsteeriumi üle. Siin selgub, et substantsil on tohutu pragmaatiline väärtus. Et armulaualeiva aktsidentsid armulaual ei muutu, kuid ometigi muutub see Kristuse enda ihuks, siis peab muutus toimuma ainuüksi substantsis. Leivasubstants on niisiis tagasi võetud ja imeliselt asendatud jumaliku substantsiga, ilma et vahetult tajutavad omadused muutuksid. Aga kuigi need ei muutu, on toimunud tohutu muutus — sakramenti vastu võttes me sööme jumaluse enda substantsi. Kui mõõndakse, et substantsid võivad oma aktsidentsidest lahku lüüa ja neid vahetada, siis murrab substantsimõiste end tohutu jõuga ellu sisse.

See on ainuke mulle teada olev substantsi idee pragmaatiline rakendus; ning on selge, et seda võtavad tõsiselt ainult need, kes juba iseseisvatel alustel usuvad "tõelisse kohalollu".

Berkeley kritiseeris **materiaalset substantsi** nii kõnekalt, et tema nimi on kaikunud läbi kogu järgneva filosoofia. Berkeley käsitus materia mõistest on nõnda tuntud, et ei

vaja põhjalikumat tutvustamist. Meile tuntud välismaailma olemasolu eitamise asemel Berkeley hoopis kinnitas seda. Berkeley väitis, et kõige tõhusamalt aitab välismaailma ebareaalseks taandada just nimelt skolastiline arusaam materiaalsest, meile ligipääsmatuks jäävast substantsist, mis asub välismaailma **taga**, on sellest sügavam ja reaalsem ning peab seda toetama. Ta ütles, et kui te vaid heidate kõrvale niisuguse substantsi ja usute, et teile mõistetav ja ligipääsetav Jumal saadab teile meelelise maailma otse, siis te jaatate ka selle maailma olemasolu ning toetate seda jumaliku autoriteediga. Järelikult oli Berkeley kriitika "mateeria" aadressil absoluutselt pragmatistlik. Mateeria on meile tuntav värvi-, kuju-, kõvadus- jne aistingutena. Nood ongi selle termini tegelikuks väärtuseks. Mateeria tõelise olemasolu korral me saame niisuguseid aistinguid, tema olematuse korral me neid ei saa, ning see ongi ainus mateeria olemasolust tulenev vahe. Need aistingud ongi ta ainus tähendus. Berkeley ei eita mateeriat; ta lihtsalt ütleb, millest see koosneb. See saab ainult selles mõttes olla tõene nimetus aistingute vallas.

Locke ja hiljem Hume rakendasid sarnast pragmaatilist kriitikat **vaimse substantsi** mõistele. Ma mainin ainult Locke'i käsidust meie "isikuidentsusest". Ta taandab selle mõiste kohe selle pragmaatilisele väärtusele kogemuse seisukohalt. Ta ütleb, et see tähendab teatavat "teadlikkust", nimelt tõsiasja, et me ühel eluhetkel mäletame teisi hetki ning tunneme neid kõiki ühe ja sama isikuloona. Ratsionalism on seletanud meie elu praktilist järjepidevust meie hingesubstantsi ühtsusega. Aga Locke üdeb: oletagem, et Jumal võtab ara teadlikkuse — kas **meid** aitaks siis kuidagi see, et meie hingesubstants jääb alles?

Oletagem, et ta annab sama teadvuse teisele hingele — kas siis **meie**, nii nagu me end mõistame, oleksime seetõttu halvemas olukorras? Locke'i ajal mõisteti hinge peamiselt sellena, mis pälvib tasu või karistuse. Vaadagem, kuidas Locke niisugusest vaatepunktist arutledes võtab küsimust pragmaatiliselt.

Ta laseb meil oletada, et keegi peab ennast selleks samaks **hingeks**, mis oli kunagi Nestor või Thersites. Kas ta saab pidada nende tegusid rohkem enda omaks kui mõne muu kunagi elanud inimese tegusid? Kuid oletagem, et tema teadvuses on kõik Nestori teod; sel juhul ta leiab, et on sama isik kui Nestor... Sellel isikuidentsusel põhineb kogu tasude ja karistuste õigus ja õiglus. Tundub mõistlik oletada, et kellelki ei saa nõuda vastutust tegude eest, millest ta midagi ei tea; igaüks peab vastu võtma oma hukatuse siis, kui ta on süüdistava või andekspaluva teadvuse juures. Oletagem, et inimest karistatakse nüüd tegude eest, mida ta on teinud teises elus ja mida ei saa talle kuidagi teadvustada - mis erinevus oleks siis karistuse ja lihtsalt kannatuste tekitamise vahel?

Locke'i järgi seisneb meie isikuidentsus seega üksnes pragmaatiliselt määratletavates üksikasjades. Küsimus, kas see lisaks neile verifitseeritavatele faktidele pärineb ka vaimsest printsipiist, on lihtsalt uudishimulik spekulatsioon. Locke, kompromissivalmis nagu ta oli, talus passiivselt usku substantiaalsesse hinge, mis jääb meie teadvuse taustaks. Kuid tema järglane Hume ning enamik empiristlikke psühholooge pärast teda on eitanud hinge kõigis muudes tähendustes peale üldnimetuse meie siseelu verifitseeritavate haakuvuste jaoks. Need maanduvad koos sellega tagasi kogemusvoogu ja vahetavad selle peenrahaks "ideede" ja nende omavaheliste seoste näol. Nii nagu

ma ütlesin Berkeley mateeria kohta, on hing hea või "tõene" ainult **niivõrd** ja mitte rohkem.

Materiaalse substantsi mainimine toob mõistagi meelde "materialismi" õpetuse, aga filosoofiline materialism ei ole tingimata seotud usuga "mateeriasse" kui metafüüsilisse printsiipi. Selles mõttes on võimalik mateeriat eitada sama tugevasti kui Berkeley või olla fenomenalist nagu Huxley, aga jääda ikka materialistiks laiemas mõttes, seletades kõrgemaid nähtusi madalamate kaudu ning jättes maailma saatuse selle pimedamate osade ja jõudude meelevalda. Niisuguses laiemas tähenduses vastandub materialism spiritualismile ja teismile. Materialismi järgi juhivad maailma füüsikaseadused. Inimvaimu kõrgeimad saavutused on kõikide faktide tundjale välja arvatavad üksnes nende füsioloogiliste tingimuste põhjal, hoolimata sellest, kas loodus eksisteerib ainult meie mõistuse jaoks, nagu arvavad idealistid, või mitte. Igal juhul peab meie mõistus võtma arvesse olemasolevat loodust ning käsitlema seda pimedate füüsikaseaduste põhjal toimivana. Niisugune ilme ongi tänapäeva materialismil, mida oleks parem nimetada naturalismiks. Sellele vastandub ülaltpoolt "teism" ehk see, mida võiks laias mõttes nimetada "spiritualismiks". Spiritualismi järgivaim üksnes ei tähelda ega talleta asju, vaid ka juhib ja käsitseb neid: seega ei juhi maailma mitte selle madalam, vaid kõrgem element.

Niisuguses levinud käsitluses muutub see küsimus peaaegu et lihtviisiliseks konfliktiks esteetiliste eelistuste vahel. Mateeria on labane, jäme, tuim ja sogane, vaim on puhas, ülev, üllas; ja et universumi väärkusega on paremas kooskõlas esmasuse omistamine sellele, mis näib ülemana, siis tuleb valitseva printsiibina

tunnustada vaimu. Ratsionalistide suur puudus on abstraktsete printsiipide käsitlemine lõppjaamadena, milles meie intellekt võib leida puhkust imetleva mõtiskelu seisundis. Spiritualism, nagu seda sageli mõistetakse, võib olla lihtsalt üht liiki abstraktsiooni imetlemine ja vastumeelsus teist liiki abstraktsiooni suhtes. Ma mäletan üht väarikat spiritualistlikku professorit, kes alati viitas materialismile kui "muda-filosoofiale" ja pidas seda niiviisi kummutatuks.

Niisugusele spiritualismile leidub alati lihtne vastus ja hr Spencer esitab selle mõjusalt. Oma *Psühholoogia* esimese kõite lõpul näitab ta mõnel kaasakiskuval leheküljel, et "materias", mis on lõputult subtiilne ning sooritab nii kujuteldamatult küreid ja peeni liigutusi, nagu moodne teadus oma seletustes postuleerib, pole jälgegi tuimusest. Ta näitab, et see käsitus vaimust, millest meie, surelikud, oleme seni lähtunud, on ise liiga jäme, et seletada loodusfaktide oivalist peenust. Ta ütleb, et mõlemad terminid on kõigest sümbolid, mis osutavad ühe tunnetamatu reaalsuse poole, milles nende vastandus kaotab kehtivuse.

Abstraktsele etteheitele võib vastata abstraktselt; ja kui vastuseis materialismile lähtub põlgusest materia kui millegi "jämedakoelise" vastu, siis hr Spencer lööb sellel jalad alt. Materia on tõepoolest lõputult ja uskumatult rafineeritud. Igaüks, kes on kordki vaadanud surnud lapse või vanema näkku, peaks materiat edaspidi pühaks pidama paljalt seetõttu, et too materia **võis** mõneks ajaks võtta niisuguse kalli vormi. Ükskõik milline ka oleks elu **printsip**, materiaalne või immateriaalne, teeb materia igal juhul koostööd ning annab end elu kõigi eesmärkide käsutusse. Too kallis kehastus oli üks materia võimalusi.

Kuid selle asemel, et rahulduda stagneerunud intellektualismi kombel printsiipidega, rakendagem nüüd tolele küsimusele pragmaatilist meetodit. Mida me mateeria all **silmas peame**? Mis sellest praegu praktiliselt oleneb, kui maailma liikumapanijaks oleks kas mateeria või vaim? Minu meelest selgub nüüd, et probleem saab sellega hoopis teistsuguse iseloomu.

Ja esmalt juhin ma teie tähelepanu ühele kummalisele tõsi-asjale. Maailma mineviku seisukohalt ei ole vähimatki vahet selles, kas me peame teda mateeria saaduseks või arvame tema autoriks jumaliku vaimu.

Kujutagem ette, et kogu maailma sisu on ühekorraga tagasivõtmata antud. Kujutagem, et maailm lõpeb just praegusel hetkel nii, et tal puudub tulevik; ja las seejärel teist ja ateist rakendavad selle ajaloole oma konkureerivaid seletusi. Teist näitab, kuidas Jumal selle lõi; materialist näitab, ja oletatavasti sama edukalt, kuidas see pärineb pimedatest füüsilistest jõududest. Seejärel laskem pragmatistil valida kahe teooria vahel. Kuidas ta saab oma testi rakendada, kui maailm on juba valmis saanud? Mõisted on tema jaoks asjad, millega minna kogemuse juurde tagasi, asjad, mis panevad meid erinevusi otsima. Aga hüpoteesi kohaselt ei saa enam uusi kogemusi tulla ning uusi võimalikke erinevusi ei saa enam otsida. Mõlemad teooriad on kõiki oma tagajärgi juba näidanud ja omaksvõetud hüpoteesi kohaselt on need identsed. Pragmatism peab järelikult ütleva, et need kaks teooriat tähendavad täpselt sama asja, hoolimata oma erinevatekõlalistest nimedest, ning kogu vaidlus oli puhtverbaalne. [Muidugi tingimusel, et mõlemad teooriad olid olemasoleva seletamises võrdselt edukad.]

Sest kaaluge seda juhtumit siiralt ning ütelge, milline oleks Jumala **väärtus**, juhul kui ta **oleks** olemas nõnda, et kogu tema *töö* on sooritatud ja maailm lõpule jõudnud. Ta ei oleks siis rohkem väärt kui tema maailm. Tema loovjõud seostuks ainult niisuguse tulemusega, selle vooruste ja puuduste seguga ja ei millegi enamaga. Ja et tulevikku enam ei ole, et maailma kogu-väärtus ja -täendus on juba oma panuse andnud ning teostunud tunnetes, mis temaga kaasnesid ja otsa said; ja et ta ei saa mingit lisatähendust (nagu meie tõeline maailm) millegi veel saabuva ettevalmistamise funktsioonist — siis niisuguse möödunud maailmaga me möödamegi Jumalat. Ta oleks siis Olend, kes võis **selle** kõik ühekorraga igaveseks teha; ning just selle ja ei millegi enama eest me olemegi talle tänulikud. Aga kui vastupidise hüpoteesi järgi oletada, et oma seadusi järgivad materiaosakesed võisid luua kogu selle maailma, siis kas me ei peaks olema nendelegi tänulikud? Mida me siis kaotaksime, loobudes Jumalast kui hüpoteesist ja tehes vastutavaks ainuüksi materia. Kust siis võiks tulla mängu mingi eriline elutus või tuimus? Ja kui kogemus jääb samasuguseks, siis kuidas saaks Jumala kohalolu seda elusamaks või rikkamaks muuta?

Sellele küsimusele on ausalt öeldes võimatu vastata. Mõlema hüpoteesi järgi peaks tegelikult kogetav maailm olema oma üksikasjades sama, "hoolimata meie kiitusest või laitudest", nagu ütleb Browning. Ta püsib muutumatuna, nagu kingitus, mida ei saa tagasi võtta. Materia nimetamine selle põhjuseks ei kahan-daks selle ainsatki koostisosa ning Jumala pidamine põhjuseks ei suurendaks neid. Nad oleksid ikkagi just selle ja ei ühegi teise maailma Jumalaks või aatomiteks. Jumal, kui ta on olemas, tei-nuks täpselt sedasama, mida aatomid võinuksid teha — ta n-ö

avalduks aatomite loomuses — ning teeniks ara just samasuguse tänu, mida väärivad aatomid, ning ei enam. Kui tema kohalolu ei annaks toimunule teistsugust pööret ega sisu, siis ei annaks ta ka sellele suuremat väärikut. Ja toimunu ei muutuks ka madalamaks, kui Jumalat ei oleks ning aatomid jääksid lavale ainsate tegelastena. Kui näitemäng saab kord läbi ja eesriie langeb, siis ei tee seda paremaks autori nimetamine säravaks geeniuksiks ega halvemaks, kui teda nimetada tavaliseks kirjatsuraks.

Niisiis kui meie hüpoteesist ei saa tuletada tulevase kogemuse või käitumise üksikasju, siis muutub materialismi ja teismi vaidlus üsna tagajärjetuks ja tähtsusetuks. Mateeria ja Jumal tähendaksid sel juhul täpselt sama asja — ei midagi enam ega vähemat kui jõudu, mis võis luua just sellise lõpulejõudnud maailma — ning tark on see, kes sellele ülearusele diskussioonile selja pöörab. Ja enamik inimesi pööravadid vaistlikult, ning positivistid ja teadlased kaalutletult, selja filosoofilistele vaidlustele, millest ei paista järgnevat mingeid kindlapiirilisi järeldusi tuleviku kohta. Filosoofia verbaalsus ja tühjus on kindlasti etteheide, millega me oleme liigagi tuttavad. Pragmatismi tõesuse korral on see igati korrektne etteheide, kui just ei õnnestu näidata, et rünnatavatel teooriatel on alternatiivseid praktilisi tagajärgi, olgu need kui tahes peened ja kauged. Tavainimene ja teadlane ütlevad, et nad niisuguseid tagajärgi ei näe, ja kui metafüüsikki ei suuda nendele osutada, siis on õigus kindlasti teistel ja mitte temal. Tema teadus on sel juhul pompoosne tühisus; ning niisugusele tegelasele professuuri andmine tunduks rumal.

Seetõttu sisaldab iga tõeline metafüüsiline vaidlus mingit praktilist küsimust, olgu see kui tahes oletuslik ja kaugel. Selle

mõistmiseks pöördugem tagasi meie küsimuse juurde ja asetagem end sel korral maailma, kus me elame, maailma, millel on tulevik, mis ei ole veel valmis saanud. Selles lõpetamata maailmas on alternatiiv "materialism või teism?" tugevalt praktiline; ja meil tasub kulutada oma tunnist mõned minutid selle mõistmisele.

Mille poolest erineksid meie programmid siis, kui me ühelt poolt peaksime kogemusfakte igaveste seaduste järgi liikuvate pimedate aatomite eesmärgita konfiguratsioonideks või teisalt arvaksime nende põhjuseks Jumala ettehooldet? Mis puutub minevikufaktidesse, siis erinevus tõepoolest puudub. Need faktid on päralt jõudnud, kokku kogutud ja paika pandud; ning nendes sisalduv hüve on kätte saadud, olgu nende põhjuseks aatomid või Jumal. Seetõttu on meie seas tänapäeval palju materialiste, kes selle küsimuse tulevikulisi ja praktilisi aspekte kõige täiega ignoreerides püüavad materialismi sõnaga seostuvat vaenulikkust ning isegi seda sõna ennast kõrvaldada, näidates, et kui materia tõepoolest võis sünnitada kõik need saavutused, siis oleks materia funktsionaalselt ju sama jumalik nagu Jumal või kattuks tegelikkuses Jumalaga, olekski see, mida Jumal all silmas peetakse. Need inimesed soovivad meil loobuda mõlemast terminist koos nende kasutuks muutunud vastandamisega. Kasutatagu parem terminit, mis oleks ühelt poolt vaba klerikaalsetest assotsiatsioonidest ja teiselt poolt vihjetest tui-musele, jämedusele ja madalusele. Kõneldagu parem ürgmüsteeriumist, tunnetamatust energiast, ühest ja ainsast jõust, selle asemel et ütelda Jumal või materia. Sellele teele virgutab meid hr Spencer: ja kui filosoofia oleks puhtalt tagasivaatav, siis võiks ta seega kuulutada ennast suurepäraseks pragmatistiks.

Kuid filosoofia on ka edasivaatav ning pärast seda, kui ta on leidnud, milline on maailm olnud, mida teinud ja andnud, küsib ta veel küsimuse: "Mida maailm **lubab?**" Antagu meile mateeria, mis lubab **edu**, mis oma seaduste kohaselt peab viima meie maailma täiusele üha lähemale, ning iga mõistlik inimene kummardaks seda mateeriat sama varmalt, nagu hr Spencer kummardab oma nn tunnetamatut jõudu. See ei ole mitte ainult tänaseni õiglust taganud, vaid tagab selle ka tulevikus igavesti; ja rohkemat polegi meil tarvis. Et ta teeb praktiliselt kõike seda, mida võib teha Jumal, siis on ta Jumalaga samaväärne, tema funktsioon on Jumala funktsioon ja ta avaldub maailmas, milles Jumal on nüüdsest ülearune; niisuguses maailmas ei ole kunagi põhjust Jumalast puudust tunda. Religiooni õige nimi oleks siinkohal "kosmiline emotsioon".

Aga kas mateeria, mille abil kandub edasi hr Spenceri kosmilise evolutsiooni protsess, on ikka niisugune lõpmatu täiustumise printsiip? Muidugi mitte, sest teaduse järgi on iga kosmiliselt välja arenenud asja või asjadesüsteemi tulevaseks lõpuks surm ja tragöödia; ning hr Spencer, kes piirdub selles vaidluses ainult esteetilise poolega ning eirab praktilist külge, ei ole midagi tõsisist selle lahendamisse andnud. Kuid rakendagem nüüd meie praktiliste tagajärgede printsiipi ja pangem tähele, millise elulise tähenduse omandab kohe materialismi või teismi küsimus.

Teism ja materialism, mis tagasivaatelises mõttes on nii ühe- taolised, töötavad edasivaates hoopis teistsuguseid kogemusi. Sest mateeria ja liikumise ümberjaotumise seadused, millele me oleme küll kindlasti võlgu kõigi nende heade tundide eest, mida meie organismid on meile eales andnud, ning kõigi nende ideaalide eest, mida meie vaim nüüd kujundab, peavad siiski mehaa-

nilise evolutsiooni teooria järgi fataalse tõsikindlusega oma töö kord jälle koost lammutama ning lahustama kõik selle, mille nad on lasknud välja areneda. Te tunnete ju kõik seda pilti universumi lõppseisundist, mida evolutsiooniline teadus ette aimab. Ma ei oskaks seda paremini kirjeldada kui hr Balfouri sõnadega: "Meie süsteemi energiad käivad maha, päikese hiilgus tuhmub ning maakera, loodeteta ja inertne, ei kannata enam seda sugu, mis on hetkeks häirinud ta üksindust. Inimene kaob näitelavalt ja kõik ta mõtted hävivad. Vaibub too ebakindel teadvus, mis selles kõrvalises nurgas on lühidalt murdunud universumi rahuloleva vaikuse. Mateeria lakkab ennast tundmast. "Hävimatud monumendid" ja "surematud teod", ka surm ja surmast tugevam armastus, kaovad, nagu poleks neid eales olnudki. Ja millelgi oleval pole ei parem ega halvem kõigest sellest, mida inimese töö, vaim, pühendumine ja kannatused on lugematute põlvkondade vältel püüdnud saavutada."³

Kuigi kosmilise ilmastiku tohututes kõikumistes võib ilmuda nii mitmeidki kalliskivirannikuid ning haihtuda nii mitmeidki nõiutud pilvi, mis enne hajumist veel pikalt viibivad — nii nagu meie maailmgi praegu meie rõõmuks viibib —, on asja kurbloolus selles, et kui need mööduvad saadused on läinud, siis ei jää järele midagi, absoluutselt mitte midagi, mis esindaks neid erilisi omadusi, seda kallihinnalisust, mida nad kätkesid. Nad on surnud ja möödas, lahkunud täienisti sellest olemise sfäärist ja ruumist. Jätmata kaja, mälestust, avaldamata mõju millelegi hiljem saabuvale, et panna seda hoolima samasugustest ideaalidest. See kõike lõpetav täielik häving ja tragöödia on

³ *The Foundations of Belief*. Longmans, Green, London, 1895, lk 30. [Arthur James Balfour (1848-1930), Briti riigimees.]

olemuslik teaduslikule materialismile, nii nagu seda praegu mõistetakse. Igavesed või viimsed püsimajäävad jõud selles ainsas evolutsioonitsükliis, mida me kindlasti näha saame, on madalad, mitte kõrged jõud. Hr Spencer usub seda samuti; miks ta siis vaidleb meiega, nagu me teeksimel rumalaid esteetilisi etteheiteid tema filosoofia printsiipide, "materiale ja liikumise" jämedakoelisusele, kui tegelikult paneb meid nõrdima hoopis tema praktiliste tulemuste troostitus?

Ei, tõeline etteheide materialismile ei ole positiivne, vaid negatiivne. Tänapäeval oleks farss kurta selle üle, milline materialism **on**, tema "jämedakoelisuse" üle. Jämedust hinnatakse selle **toime** järgi — **sedal** me nüüd juba teame. Vastupidi: me kurdamel selle üle, mida materialism **ei** ole — et ta ei ole püsiv tagatis meie ideaalsematele huvidele, meie kaugeimate lootuste täitja.

Seevastu arusaam Jumalast, olgu ta pealegi oma selguse poolest viletsam kui mehaanilises filosoofias laialt käibivad matemaatilised arusaamad, on vähemalt praktiliselt nendest ülem, sest ta garanteerib ideaalse korra, mis säilib jäävalt. Maailm, milles viimane sõna jääb Jumalale, võib ju tõesti ara põleda või külmuda, aga sel juhul me moderne ikkagi, et Jumal peab meeles vanu ideaale ja paneb nad kusagil mujal vilja kandma; nii et seal, kus on tema, jääb tragöödia alati ajutiseks ja osaliseks ning hukatus ja lagunemine ei ole kunagi absoluutselt lõplik. Niisugune vajadus igavese moraalse korra järele on üks meie sügavamaid südamevajadusi. Ning sellest tõsiasjast ammutavad oma värsside tavatult kosutava ja lohutava jõu poeedid, nagu Dante ja Wordsworth, kes elavad usust niisuguse korra sisse. Niisiis siin, neil mitmekesisetes emotsionaalsetes ja praktilistes veetlustes, meie konkreetsete lootus- ja ootushoiakute kohandu-

mistes ning kõigis nendes peenekoelistes tagajärgedes, mida nende erinevused kaasa toovad, seisnebki materialismi ja spiritualismi tõeline tähendus — mitte aga juuksekarva lõhkiajavates abstraktsioonides mateeria siseolemuse või Jumala metafüüsiliste atribuutide kohta. Materialism tähendab lihtsalt moraalse korra igavikulisuse eitamist ning ülimate lootuste läbilõikamist; spiritualism tähendab igavese moraalse korra jaatamist ja lootuse vallapäästmist. Kindlasti peitub siin piisavalt tõsine küsimus sellele, kes niiviisi tunneb; ning nii kaua, kui inimesed jäävad inimesteks, annab see ainet tõsiseks filosoofiliseks vaidluseks.

Kuid võimalik, et mõned teist astuksid ikkagi nende kaitseks välja. Isegi mõõndes, et spiritualism ja materialism esitavad erinevaid ettekuulutusi maailma tuleviku kohta, võite te ikkagi põlastada seda erinevust kui midagi nii lõpmata kauget, et see ei tähenda tavamõistusele mitte kui midagi. Te võite öelda, et tavamõistusele on iseloomulik vaadata lähedale, mitte aga tunda muret niisuguste kimääride pärast nagu maailma viimne ots. Hüva, selle peale võin ma ainult kosta, et seda öeldes te olete inimloomuse vastu ebaõiglane. Religioosset melanhooliat ei kõrvaldata lihtsalt vaimuhaiguse sõnaga vehkides. Absoluutsed asjad, viimsed asjad, üleulatuvad asjad on tõelised filosoofilised mureküsimused; kõige ülemad vaimud suhtuvad nendes tõsiselt, ja kõige lühinägelikum vaim kuulub kõige pealispindsemale inimesele.

Sellesse vaidlusse segatud faktiküsimusi mõistame me praegu muidugi veel küllaltki ähmaselt. Kuid spiritualistlik usk tegeleb kõigis oma vormides lubaduse maailmaga, kuna materialismi päike loojub pettumuse merre. Tuletage meelde, mida ma ütlesin Absoluudi kohta: see annab meile moraalseid pühapäevi.

Igasugune usuline vaade teeb seda. See ei kannusta üksnes meie suurimaid pingutusi, vaid annab õigustuse ka meie rõõmsatele, muretutele ja usalduslikele hetkedele. Tõsi küll, ta maalib meie õigustuse pinna üpris hägusalt. Meie Jumala-usuga kinnitatud päästvate tulevikufaktide täpsemaid tunnuseid tuleb dešifreerida teaduse ebatäielike meetoditega: me saame oma Jumalat **tundma õppida** ainult tema loomingut tundma õppides. Kuid me saame oma Jumalast **rõõmu tunda**, kui ta meil olemas on, juba enne kogu seda tööd ja vaeva. Mina ise usun, et Jumala tõendus leidubki esmajoonel meie isiklikes sisekogemustes. Kui need on teile kord juba Jumala andnud, siis tähendab ta nimi vähemalt tolle pühapäeva hüvesid. Te mäletate minu eilset juttu sellest, kuidas tõesed põrkavad kokku ja püüavad teineteist "alla suruda". "Jumala" tõesus peab jooksuma läbi meie kõikide teiste tõdede kadalipu. Ta on nende tribunali all nii, nagu nemad on tema tribunali all. Meie **lõplik** arvamus Jumalast saab välja kujuneda alles siis, kui ka kõik teised tõesed on end üheskoos üles rivistanud. Lootkem, et nad leiavad *modus vivendi*!

Lubatagu nüüd mul üle minna ühe väga lähedase filosoofilise probleemi juurde, milleks on **kavandatus looduses**. Juba ennemuiste arvati, et Jumala olemasolu tõestavad teatud looduslikud faktid. Mitmed faktid paistavad just nagu üksteise tarvis teadlikult kavandatuna. Näiteks rähni nokk, keel, jalad, saba jne sobituvad imeliselt puude maailma, kus koore alla peitunud tõugud pakuvad talle toidust. Meie silma ehitus on täiuslikus sobivuses valguse seadustega ja suunab selle kiired teravaks pildiks võrkkestal. Niisuguste erinevat päritolu asjade vastastikust sobivust peeti kavandatuse kinnituseks ning kavandajaks peeti alati inimsõbralikku jumalust.

Nende argumentide esimeseks sammuks oli tõestada, et kavandatus **on olemas**. Kogu loodus otsid läbi leidmaks nähtusi, milles erinevad asjad on teineteisega kohastunud. Näiteks meie silmad pärinevad emakasisesest pimedusest, valgus aga pärineb päikesest, aga ennäe, kuidas nad klapiivad kokku! On ilmselge, et nad on loodud teineteise **jaoks**. Nägemine on kavandatud eesmärk, valgus ja silmad on eraldiseisvad vahendid, mis on kavandatud selle saavutamiseks.

Arvestades, kui üksmeelselt meie esiisad tundsid selle argumenti jõudu, on kummaline näha, kui vähe see maksab pärast darvinisdiku teooria võitu. Darwin avas meie silmad juhusündmuste võimele kutsuda esile "sobituvaid" tulemusi tingimusel, et neil on vaid aega üksteisega kohastuda. Ta näitas, millise tohutu raiskamisega kutsub loodus esile tulemusi, mis oma sobimatuse tõttu hävivad. Ta näitas ka, kui palju leidub kohastumisi, mis kavandatuse korral viitaksid pigem kurjale kui heale kavandajale. Siin sõltub kõik vaatepunktist. Koorealuse tõugu jaoks oleks rähni organismi suurepärase sobivus tema väljakiskumiseks puukoorest kindlasti tõend kuratlikust kavandajast.

Sest ajast saadik on teoloogid oma mõistust pingutanud, et leida kõht darvinistlikele faktidele, tõlgendades neid ikkagi nõnda, nagu avalduks neis jumalik eesmärk. Küsimus seisnes vanasti otstarbekuse ja mehaanilisuse **vastanduses**, kas üks **või** teine. Just nagu oleks öeldud: "Mu kingad on ilmselgelt kavandatud mulle jalga sobima, seega on võimatu, et nende tootjaks on masinavärk." Me teame, et mõlemad vastused on õiged: neid on valmistanud masinad, mis on ise kavandatud valmistama jalga sobivaid kingi. Teoloogial tarvitseb üksnes samamoodi käsitleda Jumala kavasid. Nii nagu jalgpallimeeskonna eesmärk

ei ole niisama pall väravasse lüüa (kui see nõnda oleks, siis nad võiksid selle sinna sokutada lihtsalt mõnel pimedal ööl), vaid lüüa see väravasse kindlaksmääratud **tingimuste** — mängureeglite ja vastasmängijate — **masinavärgis**; nõnda ka ei ole Jumala eesmärk lihtsalt näiteks inimeste loomine ja lunastamine, vaid selle saavutamine ainuüksi looduse tohutu masinavärgi varal. Võib oletada, et ilma looduse hämmastavate seaduste ja vastumõjuta jääks inimese loomine ja täiustumine Jumala silmis lihtsalt nii tuimaks saavutuseks, mida ei tasuks üldse kavandadagi.

See päästaks kavandatuse argumendi vormi, kuid vana hea inimliku sisu hinnaga. Kavandaja pole enam vanaisa-taoline jumalus. Tema kavad on paisunud nii suureks, et jäävad inimestele mõistetamatuks. Nende "mis" haarab meid niivõrd, et sellega võrreldes näib nende jaoks kavandaja kindlakstegemine üsna tähtsusetu. Meil on väga raske mõista, milline iseloom on sel kosmilisel mõistusel, mille sihid avalduvad täiel määral selles hea ja kurja segus, mida me leiame tegeliku maailma konkreetsuses. Või on selle mõistmine lausa võimatu. Me näeme, et pelgast sõnast "kava" ei järeldu midagi ja see ei seleta midagi. See on kõige ahtram printsiipide seast. Vana küsimus, **kas** kava on olemas, on kasutu. Tõeline küsimus on see, **mis** on maailm, olgu tal kavandaja või mitte — ja see ilmneb alles looduse üksikasju uurides.

Pidage silmas, et mida ka loodus on tekitanud või tekitaks, pidid vahendid selleks olema paratamatult adekvaatsed, pidid **selle tekitamiseks sobima**. Sobivusest lähtuv kavandatuse tõestus kehtib järelikult alati, milline ka poleks saaduse iseloom. Näiteks läks äsjasel Mont-Pelee* purskel tarvis kogu varasemat ajalugu,

1902. aastal toimunud katastroofiline vulkaanipurse Martinique'i saarel.

et tekitada just nimelt selline varisenud majade, inim- ja loomalaipade, põhjaläinud laevade, vulkaanilise tuha jne kombinatsioon just selles kõhutavas paigutuses. Prantsusmaa pidi olema riigiks saanud ja Martinique'i koloniseerinud. Ka meie riik pidi olema tekkinud, et oma laevad sinna saata. **Kui** Jumal pidas silmas just seda tulemust, siis vahendid, millega sajad selleks oma mõju avaldasid, tõendavad peent intelligentsi. Ja nõnda on mis tahes tegelikult realiseerunud olukorra puhul nii looduses kui ajaloos. Sest asjade osad peavad alati kaasa tooma mingi kindlapiirilise tulemuse, olgu see kaootiline või harmooniline. Kui me vaatame, mis on tegelikkuseks saanud, siis tingimused peavad alati paistma selle kindlustamiseks täiuslikult kavandatuna. Seega me võime ükskõik milliste kujuteldavate tunnustega kujuteldavas maailmas alati ütelda, et kogu kosmiline masinavärk võis olla kavandatud just selle tulemuse tekitamiseks.

Niisiis on abstraktne sõna "kavandatus" pragmaatiliselt võttes lihtsalt tühipaljas paukpadrun. Sellest ei tulene midagi, see ei saada midagi täide. Ainsad tõsised küsimused on: **missugune** kavandatus? **missugune** kavandaja? Ning ainus viis kas või ligikaudsete vastuste saamiseks on faktide uurimine. Senikaua aga, kui faktid seda asja pikkamisi otsustavad, võib kavandaja olemasolu ja jumalikkuse kinnitaja saada sellest terminist teatud pragmaatilist kasu — õigupoolest samasugust kasu, mida — nagu me veendusime — annavad terminid, nagu Jumal, vaim või Absoluut. Olgugi, et "kavandatus" on väärtusetu kui asjade taha või asjadest kõrgemale imetlemiseks väljapandud ratsionalistlik printsiip, muutub ta **lubavaks** terminiks, kui meie usk konkretiseerib selle millekski teistlikuks. Sellega tagasi kogemuse juurde tulles omandame me usaldusliku tulevikuvaate.

Kui asju ei korralda mitte pime, vaid nägija jõud, siis on mõistlik oodata paremaid tulemusi. Niisugune pragmaatiline usk tulevikku on praegusel hetkel ainus pragmaatiline tähendus, mis on täheldatav terminites "kavandatus" ja "kavandaja". Aga kui kosmiline usalduslikkus on õige, mitte väär, parem, mitte halvem, siis see ongi kõige tähtsam tähendus. Sel juhul sisaldaksid need terminid vähemalt nõnda palju võimalikku "tõde".

Lubatagu mul üles võtta veel üks leierdatud vaidlus, **tahtevabaduse probleem**. Enamik inimesi, kes usub oma nn tahtevabadust, usub seda ratsionalistlikult. See on inimesele kaasaantud printsiip, positiivne võime või voores, mis mingil mõistatuslikul kombel suurendab meie väarikust. Sel põhjusel peab inimene seda ka uskuma. Seda eitavad deterministid pisendavad inimese tähtsust, üteldes, et üksikisikud ei too ilmale midagi uut, vaid lihtsalt kannavad tulevikku edasi kogu möödunud kosmose surve, mille tibatillukeseks väljenduseks nad ise on. Ilma selle loovprintsiibita oleks inimene vähem imetlusväärne. Kujutan ette, et enam kui pooled teist jagavad vaistlikku usku tahtevabadusse, ja selle kui väarikusprintsiibi imetlemisel on tihed seos teie usklikkusega [*fidelity*].

Kuid tahtevabadust on käsitletud ka pragmaatiliselt, ja kummaline küll, mõlemad vaidluspooled on sellele rakendanud sama pragmaatilist tõlgendust. Te ju teate, kui suurt rolli on mänginud eetilistes arutlustes **vastutuse** küsimus. Mõnda inimest kuulates jääb mulje, et eetika ainus eesmärk on kehtestada isikuväärtuste ja ebaväärtuste koodeks. Nõnda püsib meiega kogu see vana juriidiline ja teoloogiline juuretis, huvi kuritöö, patu ja karistuse vastu. "Kes on süüdi? keda me peaksime karistama?"

keda karistab Jumal?" — need mured hõljuvad nagu halb uni kogu inimkonna religiooniloo kohal.

Seega on nii tahtevabadust kui determinismi sõimatud ja absurdseks kuulutatud, sest vastaste meelest ei lase üks ega teine omistada ei häid ega halbu tegusid nende autoritele. See on küll veider antinoomia! Tahtevabadus tähendab uudsust, minevikule millegi niisuguse külgepookimist, mida see ei sisaldanud. Tahtevabaduse pooldajad ütlevad, et kui meie teod oleksid ettemääratud, kui me kannaksime lihtsalt edasi mineviku-terviku tõuget, siis kuidas saaks meid millegi eest kiita või laita. Siis me oleksime lihtsalt "toimijad" ja mitte olukorra "valitsejad", ning kuhu jääks sel juhul kogu meile kallid tegude omaksvõtmine ja nende eest vastutuse kandmine?

Aga determinist küsib vastu: kuhu jääks see siis, kui meil oleks **vaba tahe**. Kui "vaba" tegu on puhas uudsus, mis ei tulene **minust**, minu varasemast minast, vaid *ex nihilo*, haakides end lihtsalt minu külge - siis kuidas saaksin **mina**, mu varasem mina, selle eest vastutada? Kuidas saaks mul sel juhul olla mingi jäävam karakter, mis püsiks piisavalt kaua, et sellele saaks avaldada kütust või laitust? Minu päevade kee laguneks seoseta pärlite hunnikuks niipea, kui see pöörane indeterministlik õpetus tõmbab välja sisemise paratamatuse niidi. Härrased Fullerton ja McTaggart* on viimasel ajal selle argumendiga ägedalt vehkinud.

See argument võib olla hea *ad hominem*, kuid muus suhtes on see armetu. Sest isegi teisi põhjendusi kõrvale jättes kerkib küsimus, kas mees, naine või laps, kellele leidub vähegi reaalsustaju, ei peaks häbenema tuginemist printsiipidele, nagu väärikus

* George Stuart Fullerton (1859-1925), ameerika filosoof; John McTaggart (1866-1925), šoti filosoof.

või süüdi olek. Ühiskondliku karistus- ja kiidutöö võib julgelt usaldada vaistu ja kasulikkuse hoolde. Kui inimene teeb häid tegusid, siis me kiidame teda, kui ta teeb pahategusid, siis me karistame teda — igal juhul ning vajamata teooriaid selle kohta, kas need teod tulenesid temas juba olemasolevast või hoopis ranges mõttes uudsustest. Inimliku eetika tiirlemapanek "ära-teenituse" küsimuse ümber näitab haletsusväärset eluvõõrust. Tahtevabaduse eeldamise tõeline alus on hoopis pragmaatiline, kuid sel ei ole midagi pistmist taunimisväärse karistusõigusega, mis on selleteemalistes vaidlustes nii häälekalt esinenud.

Pragmaatiliselt tähendab **tahtevabadus uudsusi maailmas**, õigust oodata, et tulevik ei korda ega jäljenda oma sügavaimates elementides ja pinnanähtustes identselt minevikku. Muidugi on vaieldamatu see, et jäljendamist esineb *en masse*. Iga madalaim seadus eeldab "looduse üldist ühetaolisust". Aga loodus võib olla ainult ligikaudselt ühetaoline; ja isikud, kellesse maailma mineviku tundmine on istutanud pessimismi (või kahtlusi maailma healoomulisuses, mis muutuvad kindlaks veendumuseks, kui maailma loomust peetakse igavesti muutumatuks), võivad loomuldasa tervitada tahtevabadust kui **melioristlikku** õpetust. See peab paranemist vähemalt võimalikuks; kuna determinism kinnitab meile, et kogu käsitus võimalikkusest on sündinud inimese teadmatusest ning maailma saatuse üle valitsemise on omavahel ara jaganud hoopis paratamatus ja võimatus.

Seega on tahtevabadus üldine kosmoloogiline **lubadusteooria**, nii nagu Absoluut, Jumal, Vaim või Kavandatus. Abstraktselt võttes pole ühelgi neist terminitest sisimat sisu, ükski neist ei anna meile mingisugust pilti ja ükski neist ei säilitaks vähimatki pragmaatilist väärtust maailmas, mille loomus oleks al-

gusest peale ilmselgelt täiuslik. Joovastus paljast olemasolust, puhas kosmiline emotsioon ja rõõm kustutaksid minu meelest kogu huvi nende spekulatsioonide vastu, kui maailm oleks juba praegu üks suur õnnemaa. Meie huvi religioosse metafüüsika vastu kerkib tõsiasi, et meie empiiriline tulevik tundub ebakindel ja vajab mingit kõrgemat tagaust. Kui minevik ja olevik oleksid üleni head, kes siis veel sooviks, et tulevik nendega ei sarnaneks? Kes sooviks siis tahtevabadust? Kes siis ei ütleks koos Huxleyga, "keeratagu mind iga päev üles nagu kell, et ma oleksin ettemääratult õige, ning ma ei palu sellest paremat vabadust". Juba täiuslikus maailmas tähendaks "vabadus" vabadust olla **halvem**, ja kes oleks nii arutu, et seda soovida? Viimse täiuseni viidud optimismi universum oleks paratamatult selline, nagu ta on, ning tal oleks võimatu teistsugune olla. Ainus **võimalikkus**, mida oleks ratsionaalne tahta, on võimalikkus, et asjad oleksid **paremad**. Ei tarvitse vist öeldagi, et selle võimaluse ihkamiseks on meie tegelikus maailmas põhjust küll ja küll.

Tahtevabadus oleks niisiis tähenduseta, kui ta ei oleks **kergendav** õpetus. Sellisena asetseb ta teiste religioossete õpetuste kõrval. Üheskoos taastavad nad vanu rususid ja parandavad varasemat laastamistööd. Meie meelegogemuse sisehoovi suletud vaim kordab torni tipul seisvale intellektile: "Vahimees, anna teada, kas see õõ ka midagi lubab," ja intellekt annab talle seepeale need lubavad mõisted.

Sõnadel "Jumal", "tahtevabadus", "kavandatus" jne puudub muu tähenduslikkus peale selle praktilise. Olgugi nad iseene-
sest tumedad või mõistetagu neid intellektualistlikult, aga kui me võtame nad elu võpsikusse kaasa, siis muutub pimedus me ümber heledamaks. Kui te niisuguste sõnade puhul jääte nende

definitsioonide juurde, pidades neid intellektuaalseteks lõpp-jaamadeks, siis mida te näete? Seda, kuidas totrus jõllitab prentensioonikat teesklust! "Deus est Ens, a se, extra et supra omne genus, necessarium, unum, infinite perfectum, simplex, immutabile, immensum, aeternum, intelligens"* jne — mida niisugune definitsioon siis õpetab? Oma adjektiivide toretsevas rüüs ei tähenda see mitte kui midagi. Ainult pragmatism suudab sellesse sisse lugeda positiivse tähenduse ja selleks pöörab ta intellektualistlikule vaatepunktile täielikult selja. "Jumal taevas ja rahu maa peal!" — see on teie teoloogia tõeline sisu ja selle jaoks ei vaja ratsionalistlikke definitsioone.

Miks ei võiks me kõik - niihästi ratsionalistid kui pragmatistid — seda tunnistada? Pragmatism ei hoia sugugi oma silmi ainult vahetu praktilise ninaesise peal, kuigi teda selles süüdistatakse, vaid ta käsitleb sama palju ka maailma kaugeimaid väljavaateid.

Niisiis näeme, kuidas kõik need ülimald küsimused keerlevad justkui oma hingedel; kuidas pragmatism pöörab selja iseeneses käsitletud printsiipidele, mis on faktidest kõrgemale seatud, olgu selleks *erkenntnistheoretische Ich*, Jumal, *Kausalitätprinzip*, kavandatus või tahtevabadus, ning pöörab pilgu ettepoole, faktidele enestele. Meie kõigi jaoks tõeliselt eluline küsimus on see, milliseks maailm muutub, milliseks kujuneb lõpuks elu. Filosoofia raskuskese peab seega ümber paiknema. Asjade maisus, mida kõrgema eetri hiilgused on pikka aega varjutanud, peab oma õigused taastama. Niisugune rõhuniutus tähendab, et filosoofilised küsimused jäävad käsitleda niisugustele vaimudele,

* Jumal on olend, kes iseeneses on teispool ja kõrgemal igast liigist, olles paratamatu, üks, lõpmatult täiuslik, lihtne, muutumatu, määratu, igavene, arukas.

mis on loomult senisest vähem abstraktsionistlikud, toonilt teaduslikumad ja individualistlikumad, olemata samas ebareligioossed. See tähendaks "autoriteedi troonivahetust", mis meenutab peaaegu protestantlikku reformatsiooni. Ja nagu protestantism on paavstimeelsetele sageli tundunud pelga anarhia- ja segadusemõlluna, nii paistab kahtlemata sellisena ka pragmatism ultraratsionalistlike filosoofide silmis. Filosoofilises mõttes paistab ta tühipalja rämpsuna. Aga elu kulgeb sellegipoolest edasi ja teostab oma eesmärged ka protestantlikes maades. Ma sõندان arvata, et ka filosoofiline protestantism saavutab samasuguse rikkuse.

VI LOENG

Pragmatismi tõekontseptsioon

*Poleemiline olukord. Mida tähendab ühildumine reaalsusega? See tähendab **verifitseeritavast**. Verifitseeritavas tähendab suutlikkust meid õnnelikult läbi kogemuse juhatada, lõpuniviidud verifikatsiooni läheb tarvis harva. "Igavesed" tõed. Kooskõlalisas keelega, varasemate tõdedega. Ratsionalistlikud vastuväited. Tõde on samasugune hüve nagu tervis, jõukus jne. See on otstarbekas mõtlemine. Minevik. Tõde kasvab. Natsionalistlikud vastuväited. Vastus nendele.*

Kirjutatakse, et Clerk Maxwellil* oli lapsena lausa maniakaalne komme nõuda, et talle kõik ära seletataks, ja kui inimesed püüdsid temast vabaneda ähmaste verbaalsete seletustega küsimuse all olnud nähtuste kohta, katkestas ta neid kannatamatult, öeldes: "Jah, aga ma tahan, et te mulle ütleksite, kuidas see asi **konkreetselt** käib!" Kui ta oleks pärinud tõe kohta, siis osanuks ainult pragmatism talle vastata, kuidas see asi konkreetselt käib. Ma usun, et meie kaasaegsed pragmatistid, eriti härrad Schiller ja Dewey on esitanud ainsa paikapidava käsitluse sellest teemast. See on väga õrn teema, mis ajab oma peened juurkesed kõikvõimalikesse pragudesse, ning sellest on raske ülevaadet anda avaliku loengu jaoks ainusobiva visandlikkusega. Kuid ratsionalistlikud filosoofid on Schilleri-Dewey tõekäsitust nii raevukalt rünnanud ja nii vääralt mõistnud, et just siin on tegu punktiga, kus tuleb esitada üks selge ja lihtne avaldus.

* James Clerk Maxwell (1831-79), šoti füüsik.

Ma olen veendunud, et pragmatistlik tõekäsitus teeb läbi klassikalised etapid ühe teooria karjääris. Te ju teate, et esmalt rünnatakse uut teooriat kui absurdset, seejärel mõõndakse, et see on küll tõsi, kuid ilmselge ja ebaoluline; viimaks taibatakse selle tähtsust, nii et teooria vastased kuulutavad hoopis iseennast selle avastajaks. Meie tõeõpetus on praegu neist kolmest etapist esimeses, kuigi teise etapi sümptomeid on juba mõnes ringkonnas näha. Soovin, et käesolev loeng aitaks selle teie seas paljude silmis esimesest etapist kaugemale.

Kõikide sõnastike järgi on tõde meie teatavate ideede omandus. See tähendab nende "ühildumist" [*agreement*] nii nagu väärus tähendab ideede ühildamatust "reaalsusega". Niihästi pragmatistid kui intellektualistid peavad seda määratlust enesestmõistetavaks. Tüli tõuseb alles siis, kui esitatakse küsimus: Mida võidakse täpselt silmas pidada "ühildumise" all ning mida "reaalsuse" all, kui reaalsust pidada millekski, millega meie ideed võiksid ühilduda?

Neile küsimustele vastates on pragmatistid analüütilisemad ja hoolikamad, intellektualistid seevastu on lohakamad ja järelemõtlematumad. Populaarse arusaama kohaselt peab tõene idee kopeerima oma realiteeti. Nagu teisedki populaarsed arusaamad, järgib see analoogiat meie kõige harilikuma kogemusega. Meie tõesed ideed aistitavate asjade kohta kopeerivad neid tõepoolest. Sulgege silmad ja mõtelge sellest kellast siin seina peal ja teil tekib just niisugune tõene pilt või koopia selle sihverplaadist. Kuid teie idee selle "mehhanismist" (kui te just kellasest ei ole) on palju vähemal määral koopia, kuigi ajab asja ara, sest ei lähe reaalsusega kuidagi vastuollu. Isegi kui see kahaneb pelgaks sõnaks "mehhanism", teenib see sõna teid siiski truuks; ja

kui te räägite kella "ajanäitamisfunktsioonist" või tema vedru "elastsusest", siis on raske mõista, mida nimelt teie ideed saaksid kopeerida.

Te tajute siin probleemi. Kui meie ideed ei saa oma objekti kindlapiirilisel kopeerida, siis mida tähendab ühildumine objektiga? Mõni idealist paistab arvavat, et ideed on tõesed alati, kui nad on just sellised, nagu nad Jumala meelest peaksid sellest objektist mõtlemisel olema. Teised lähevad oma koopia-vaatega lõpuni välja ning kõnelevad, nagu oleks meie ideede tõesus võrdeline sellega, kui lähedaselt nad kopeerivad Absoluudi igavikulist modermist.

Nagu te näete, need ideed lausa nõuavad pragmatistlikku diskussiooni. Kuid intellektualistide põhioletus on see, et tõde on olemuselt inertne staatiline suhe. Kui te olete omandanud millegi kohta tõese idee, siis on lool lõpp. Te valdate seda; te **teate**; te olete viinud täide oma mõtlemismissiooni. Te olete jõudnud sinna, kus teie vaim peabki olema, te olete kuuletunud oma kategoorilisele imperatiivile; ja teie ratsionaalse missiooni kulminatsioon ei vaja enam mingit järge. Te olete saavutanud epistemoloogilise tasakaalu.

Seevastu pragmatism esitab oma tavalise küsimuse: "Oletagem, et mingi idee või uskumus on tõene - millise konkreetse erinevuse toob siis selle tõesus kaasa meie tegelikus elus? Kuidas see tõde realiseerub? Millised kogemused erineksid siis kogemustest, mis esinevad selle uskumuse vääruse korral? Ühesõnaga, milline on selle tõe tegelik väärtus kogemuse vallas?"

Ja niipea kui pragmatism selle küsimuse esitab, hakkab kõitma ka vastus: **Tõesed on niisugused ideed, mida me saame omaks võtta, tõendada, kinnitada, verifitseerida.** Tõeste

ideede valdamisest tuleneb just nimelt see praktiline erinevus; niisiis selline ongi tõe tähendus, sest tõe tuntakse ainult niisugusena.

Seda teesi tulebki mul kaitsta. Idee tõesus ei ole idee tardunud siseomadus. Tõe on see, mis ideega **juhtub**. Idee **saab** tõeseks, sündmused **muudavad** ta tõeseks. Tema tõesus on tegelikult sündmus: tema tõendumise, verifitseerumise või verifitseerimise protsess. Selle kehtivus on kehtestumise või kehtestamise protsess.

Aga mida tähendavad sõnad "verifitseerimine" ja "kehtestamine" ise pragmaatilisel? Need tähistavad omakorda verifitseeritud või kehtestatud idee praktilisi tagajärgi. Raske on leida ühte fraasi, mis iseloomustaks neid tagajärgi paremini kui tavapärase ühildumisvormel — tegu on just niisuguste tagajärgedega, mida me peame silmas, öeldes, et meie ideed "ühilduvad" reaalsusega. Nimelt õhutavad need ideed tegusid ja teisi ideesid, mille kaudu nad juhivad meid muude kogemusosade poole või sisse nõndaviisi, et meid saadab kogu aeg tunne — sest see tunne kuulub meie potentsiaalide hulka —, et algideede ühildumine kogemustega jääb alles. Need seosed ja üleminekud jõuavad meieni punktthaaval, edenevate, harmooniliste ja rahuldavatena. Idee verifikatsioonist kõneldes me peamegi silmas niisugust meeldivat [*agreeable*] juhtimist. See käsitlus on ähmane ja kõlab esialgu üsna triviaalselt, kuid sellest tuleneb tagajärgi, mille selgitamisele ma kulutan oma ülejäänud loengutunni.

Lubatagu mul alustuseks meenutada teile tõsiasi, et tõeste mõtete valdamine tähendab kõikjal hindamatute tegutsemisvahendite valdamist ja meie kõhus leida tõe ei ole kaugeltki tae-

vast sadanud sisutu käsk ega ka meie intellekti poolt enesele peale surutud "kunsttükk", vaid see suudab end suurepäraselt praktiliselt põhjendada.

Tõsiasjade kohta tõeste uskumuste omamise tähtsus inimelus on ju liigagi hästi teada. Me elame realiteetide maailmas, mis võivad olla lõpmata kasulikud või lõpmata kahjulikud. Ideed, mis ütlevad meile, kumba oodata, lähevad selles esmases verifikatsioonisfääris arvesse tõestena ning niisuguste ideede poole püüdlemine on inimese esmane kõhus. Tõe valdamine ei ole selles sfääris kaugeltki eesmärk iseeneses, vaid ainult esialgne vahend muude eluliste rahulduste tarvis. Kui ma eksin metsa ja kõht läheb tühjaks ning leian midagi karjatee taolist, siis on ülimalt tähtis, et ma hakkaksin mõtlema selle teises otsas asuvas inimastusest, sest seda tehes ning rada mööda edasi minnes ma päästaksin end. Tõene mõte on antud juhul kasulik, sest maja, mis on selle mõtte objekt, on kasulik. Seega tuleneb tõeste ideede praktiline väärtus esmajoones nende objektide praktilisest tähtsusest meie jaoks. Tõsi küll, nende objektid ei ole tähtsad alati. Mõnel teisel juhul ei pruugi mul sellest majast vähimatki kasu olla; ning sel juhul on mu idee oma verifitseeritavusele vaatamata tähtsusetu ning võiks pigem jääda varjule. Kuid et peaaegu iga objekt võib ühel päeval ajutiselt tähtsaks muutuda, siis on ilmseks eeliseks erakorraliste tõdede, üksnes võimalikes olukordades tõeks osutuvate ideede üldvaru. Me varume selliseid **erakorralisi** tõdesid oma mällu ning ülejäänuga täidame teatmeteosed. Alati kui mõni selline erakorraline tõde osutub mõnes meie hädaolukorras praktiliselt oluliseks, liigub ta kullakambri maailma oma tööd tegema ning meie usk sellesse muutub aktiivseks. Te võite siis selle kohta öelda

niihästi, et "see on kasulik, sest on tõene", kui ka seda, et "see on tõene, sest on kasulik". Mõlemad fraasid tähendavad seda-sama: et siin on idee, mis läheb täide ja saab verifitseeritud. Tõeseks nimetatakse mis tahes ideed, mis käivitab verifitseerimisprotsessi, kasulikuks nimetatakse selle lõpuleviidud funktsiooni kogemuses. Tõeseid ideesid ei oleks kunagi teistest omaette eristama hakatud ja nad ei oleks saanud endale klassinimetust, kui nad poleks algusest peale sel kombel kasulikud olnud. See lihtne võti annab pragmatismile üldise käsituse tõest, mis on olemuselt seotud sellega, kuidas üks moment meie kogemuses võib meid viia teiste momentideni, milleni jõudmine tasub end ara. Esmajoones ja tavamõistuse tasandil tähendabki vaimuseisundi tõesus seda **ennast äratasuva juhtimise** funktsiooni. Kui mõni meie kogemuse moment, ükskõik missugune, äratas meis mõtte, mis on tõene, siis see tähendab, et me sukeldume varem või hiljem selle mõtte juhatusel taas kogemuse üksikasjadesse ning loome nendega soodsa sideme. See väide on küllaltki ähmane, kuid ma palun teil see meelde jätta, sest see on oluline.

Samas läbivad kogu meie kogemust reeglipärasused. Üks kogemuse osa võib meid hoiatada teise eest ning panna meid selleks valmistuma, võib seda kaugemat objekti "silmas pidada" või "tähistada". Objekti saabumine on tähenduse verifitseerumine. Tõde, mis niisugustel juhtudel ei tähenda muud kui lõpuks saabuvat verifikatsiooni, on ilmselgelt ühitamatu meiepoolse isepäisusega. Häda sellele, kelle uskumused ei järgi seda korda, millega realiteedid tema kogemuses esinevad: niisugused uskumused ei vii teda kusagile või loovad väärseoseid.

Siinkohal me peame "realiteetide" ehk "objektide" all silmas kas tavamõistuses meeleliselt esinevaid asju või siis tavamõistuslikke suhteid, nagu daatumid, kohad, vahemaad, liigid, tegevused. Kui me mööda karjarada käies järgime oma vaimupilti majast, siis me jõuamegi tegelikkuses maja nägemiseni; me saame selle pildi täieliku verifikatsiooni. **Niisugused lihtsalt ja täielikult verifitseeritud juhtimisprotsessid on kindlasti tõeprotsessi originaalid ja prototüüpid.** Muidugi pakub kogemus ka teistsuguseid tõeprotsesse, kuid kõiki neid võib käsitada kui pidurdunud, mitmekordistunud või üksteisega asendunud primaarseid verifikatsioone.

Võtkem näiteks too objekt seal seinapeal. Me peame seda "kellaks", kuigi keegi meist ei ole näinud varjatud mehhanismi, mis selle kellaks teeb. Me võtame oma käsitust tõena, üritamata seda verifitseerida. Kui tõed tähendavad oma olemuselt verifikatsiooniprotsessi, kas me peame siis nimetama selletaolisi verifitseerimata tõdesid enneaegseteks, nurisünnitisteks? Ei, sest nad moodustavad ülekaaluka osa tõdedest, mille järgi me elame. Kõlbavad nii kaudsed kui otsesed verifikatsioonid. Seal, kus piisab kaudtõenditest, saame me hakkama ka ilma otseste tunnistusteta. Nii nagu me, olemata küll kunagi Jaapanis käinud, oletame, et Jaapan on olemas, sest see oletus toimib, kõik meie teadmised mängivad selle uskumusega kaasa ja ükski neist ei sega sellesse vahele, nõndasamuti me oletame, et see asi seal on kell. Me kasutame seda kellana ja reguleerime selle järgi oma loengu pikkust. Oletuse verifitseerumine tähendab antud juhul seda, et oletus ei too kaasa pettumusi ega vasturääkivusi. Hammasrataste, pommide ja pendli verifitseeritavus kujutaks endast sama head verifikatsiooni. Sest iga lõpuniviidud tõeprotsessi

kohta on meie elus miljoneid, mis on alles säärases tärkamisseisundis. Need suunavad meid otsese verifikatsiooni poole; juhiavad meid nende objektide ümbrusesse, mida ette näevad, ja siis, kui kõik kulgeb harmooniliselt, saavutame me niisuguse kindluse verifikatsiooni võimalikkuses, et jätame selle ara, ning tavaliselt annab kõik toimuv meile selleks õiguse.

Tõde elutseb tegelikkuses enamasti krediidisüsteemi najal. Meie mõtted ja uskumused "lähevad läbi", nii kaua kui miski neid ei vaidlusta, nii nagu rahatähed maksavad seni, kuni keegi ei keeldu neid vastu võtmast. Kuid kõik see viitab kusagil otsestele näost-näku verifikatsioonidele, ilma milleta hargneb tõde kude lahu, nagu finantssüsteem, kus rahal puudub käte. Teie aktsepteerite ühe asja verifikatsiooni, mida pakun mina, ja mina aktsepteerin mõne teise asja verifikatsiooni, mida pakute teie. Meie vahel käib tõdede kaubandus. Kuid kogu selle pealisehituse tugisammasteks on **kellegi** poolt konkreetselt verifitseeritud uskumused.

Aja kokkuhoiu kõrval on veel üks tahus põhjus tavalises elutegevuses täielikust verifikatsioonist loobumiseks see, et kõik asjad eksisteerivad liigiti, mitte üksahaaval. Meie maailmal on kord juba niisugune iseärasus. Nii et kui me oleme ükskord otseselt verifitseerinud oma ideed liigi ühe isendi kohta, siis me leiame, et meil on vabadus rakendada neid teistele isenditele juba ilma verifikatsioonita. Vaim, mis harjumuspäraselt märkab, mis liiki asi tema ees on, ning toimib vahetult selle liigi seaduse järgi ilma verifitseerimiseks peatumata, on "tõene" üheksakümne üheksal juhul sajast, mida tõestab see, kui ta käitumine sobib kõigega, mida ta kohtab, ega leia kummutamist.

Seega võivad ka kaudselt või kõigest potentsiaalselt

verifitseerivad protsessid olla tõesed nii nagu täielikud verifitseerimisprotsessid. Nad toimivad nii, nagu toimiksid tõesed protsessid, andes meile samu eeliseid ning pretendeerides samadel põhjustel meie tunnustusele. Seda kõike tavamõistlikul tõsiasjade tasandil, mida me ainsana silmas peame.

Kuid tõsiasjad ei ole meie ainus kapital. **Puhtmentaalsete ideede vahelised suhted** moodustavad veel ühe valdkonna, kus kehtivad tõesed ja väärad uskumused, ning siin on uskumused absoluutsed ehk tingimusteta. Kui nad on tõesed, siis nad kannavad kas definitsioonide või printsiipide nime. See on kas definitsioon või printsiip, et 1 pluss 1 on kokku 2 ja et 2 pluss 1 on kokku 3 jne; et valge erineb hallist vähem kui mustast, et kui hakkab toimima põhjus, saab alguse ka tagajärg. Niisugused väited kehtivad kõigi võimalike "ühtede", kõigi mõeldavate "valgete" ja "hallide" ja "põhjuste" korral. Need objektid on mentaalsed objektid. Nendevahelised suhted on ilmselgelt tajutavad ning mingit meelelist verifitseerimist polegi tarvis. Pealegi see, mis on nende mentaalsete objektide kohta kord tõeseks osutunud, on tõene alati. Nende puhul on tõel "igavikuline" loomus. Kui te leiate kusagilt konkreetse asja, mis on "üks" või "valge" või "hall" või "tagajärg", siis kehtivad teie printsiibid selle kohta igavesti. Asi on üksnes liigi kindlakstegemises ning seejärel selle liigi seaduse rakendamises üksikobjektile. Te leiate kindla peale üles tõe, kui vaid suudate liiki õigesti nimetada, sest teie mentaalsed suhted peavad paika eranditult kõigi selle liikmete puhul. Kui teil aga tõe konkreetselt saavutada ei õnnestu, siis te ütleksite, et liigitasite oma reaalsed objektid valesti.

Selles mentaalsete suhete valdkonnas on tõde jällegi juhtimise küsimus. Me seostame ühe abstraktse idee teisega, koostades viimaks suuri loogilise ja matemaatilise tõe süsteeme, mille tingimuste järgi meelelised kogemusfaktid ennast lõpuks korraldavad, nii et meie igavesed tõed peavad paika ka realiteetide puhul. Niisugune fakti ja teooria abielu on lõpmata viljakas. Selles vallas on meie laused tõesed juba enne spetsiaalset verifikatsiooni, **kui me oleme oma objektid õige liigimõiste alla viinud**. Meie ideaalne valmisraamistus kõikvõimalike objektide jaoks tuleneb juba meie mõtlemise enda struktuurist. Me saame nende abstraktsete suhetega ümberkäimisel lubada endale sama vähe meelevaldsust kui meelegogemuste puhul. Nad sunnivad meid; me peame neid kohtlema järjekindlalt, ükskõik kas meile tulemused meeldivad või mitte. Liitmisreeglid kehtivad meie võlgade puhul sama rangelt kui varade puhul. Ringi ümber- ja läbimõõdu suhte π sajas komakoht on ideaalis juba praegu ara määratud, ehkki keegi ei pruugi olla seda veel välja arvutanud. Kui seda arvu peaks kunagi tarvis minema meie ümberkäimisel mõne tegeliku ringiga, siis on meil seda tarvis teada õigesti, nii nagu see tavaliste reeglite abil välja arvutatakse, sest tegu on sama lüki tõega, mida nende reeglite abil arvutatakse ka mujal.

Seega on meie vaim kulunud tihedalt meelelise korra sunduste ja ideaalse korra sunduste vahele. Meie ideed peavad ühilduma realiteetidega, olgu need konkreetsed või abstraktsed, faktid või printsiibid, sest vastasel korral ähvardab neid karistusena järjekindlusetus ja pettumused.

Senise jutu peale ei saa intellektualistid küll mingit protesti tõsta. Nad võivad ainult öelda, et me oleme vaevalt puudutanud küsimuse pealispinda.

Niisiis realiteetid tähendavad kas konkreetseid fakte või asjade abstraktseid liike ja nende vahel intuiitiivselt tajutavaid suhteid. Kolmandaks tähendavad nad — asjadena, mida meie uued ideed peavad kindlasti arvesse võtma — meie valduses olevate muude tõdede kogutervikut. Kuid mida tähendab "ühildumine" — kui taas kasutada käibivat definitsiooni — selliste kolmekordsete realiteetidega?

Siinkohal hakkavad pragmatismi ja intellektualismi teed lahku minema. Esmalt tähendab ühildumine muidugi kopeerimist, kuid me nägime, et pelk sõna "kell" käib ka mentaalse pildi asemel selle mehhanismist ning et paljude realiteetide kohta saavad meie ideed olla ainult sümbolid, mitte koopiad. "Minevik", "võim", "spontaansus" — kuidas saab meie vaim neid realiteete kopeerida?

Realiteediga "ühildumine" kõige laiemas mõttes võib tähendada ainult **juhatatust otsejoones selleni või selle ümbrusse või sellega niisuguse toimiva kokkupuute loomist, mis võimaldab kas seda või midagi sellega seonduvat käsitseda paremini kui lahkarvamusele jäämine**. Paremini kas intellektuaalselt või praktiliselt! Ja sageli tähendab ühildumine üksnes negatiivset fakti, et selle realiteedi leerist ei sekku midagi vasturääkivat sellesse, kuidas meie ideed meid kusagile juhiavad. Realiteedi kopeerimine on tõepoolest üks väga tähtis viis sellega ühildumiseks, kuid see pole kaugeltki olemuslik. Olemuslik on hoopis juhatuse saamise protsess. Iga idee, mis aitab meil, olgu praktiliselt või intellektuaalselt, ümber käia kas realiteediga või selle juurde kuuluvaga, idee, mis ei juhi meie edasiminekut pettumuste puntrasse, mis **sobib** ning kohandab meie elu realiteedi terviktaustaga, ühildub selle nõude täitmiseks piisavalt. See peab antud realiteedi puhul paika.

Seega on nimed just sama "tõesed" või "väärad" kui kindla-piirilised mentaalsed pildid. Nad panevad aluse samasugustele verifitseerimisprotsessidele ning viivad täiesti võrdväärsete praktiliste tulemusteni.

Kogu inimõtlemine muutub diskursiivseks; me vahetame ideid, me laename üksteisele ja üksteiselt verifikatsioone ja saame neid üksteiselt sotsiaalse läbikäimise käigus. Kogu tõe kujundatakse välja, salvestatakse ja tehakse kõigile kättesaadavaks verbaalselt. Seetõttu me **peame kõnelema** järjekindlalt, nii nagu me peame ka järjekindlalt **mõtleva**: sest niihästi kõnes kui mõttes me käsitleme liike. Nimed on meelevaldsed, aga kui neist on kord aru saadud, tuleb neist ka kinni pidada. Me ei tohi kutsuda Aabelit Kainiks ega Kaini Aabeliks. Kui me seda teeme, siis rakendame end lahti tervest Esimesest Moosese raamatust ning kõigist selle seostest kõne- ja faktiuniversumiga kuni tänase päevani. Me heidame end välja tõest, mida kogu see kõne- ja faktisüsteem võiks kätkeada.

Valdav enamik meie tõeseid ideesid ei lase end otseselt või näost-näku verifitseerida — näiteks minevikku puudutavad ideed nagu Kaini ja Aabeli lugu. Koos aja vooluga saab veel kord rännata ainult verbaalselt ja seda saab verifitseerida vaid kaudselt, minevikus toimunu tänaste pikenduste või tagajärgede kaudu. Ent kui me ideed mineviku kohta ühilduvad nende sõnastuste ja tagajärgedega, siis me teame, et nad on tõesed. **Niisama tõene nagu oli minevik ise**, oli ka Julius Caesar või veeuputuse-eelsed koletised oma ajas ja kohas. Mineviku enda kunagise olemasolu tagab tema ühitatavus kõige sellega, mis on praegu. Sama tõene kui **on** olevik, **oli** ka minevik.

Ühildumine osutub seega olemuselt juhtimise küsimuseks -

ja see on kasulik juhtimine, sest viib meid piirkondadesse, mis sisaldavad tähtsaid objekte. Tõesed ideed viivad meid niihästi kasulikesse verbaalsetesse ja mõistelistesse piirkondadesse kui ka otseteed kasulike meeleliste lõpp-punktideni. Nad juhivad järjekindluse, stabiilsuse ja inimestevahelise ladusa läbikäimise juurde. Nad juhivad eemale ekstsentrilisusest ja isolatsioonist, hälbinud ja viljatust mõtlemisest. Juhtimisprotsessi kammitsemata kulg, selle üldine vabadus kokkupõrgetest ja vasturääkivustest kõlbab selle kaudseks verifikatsiooniks; kuid kõik teed viivad Rooma, ning lõppude lõpuks peavad kõik tõesed protsessid viima meid **kusagil** välja otseselt verifitseerivate meelekogemusteni, mida kellegi ideed on kopeerinud.

Niiviisi, laias laastus tõlgendabki pragmatist sõna "ühildumine". Ta käib sellega ümber täiesti praktiliselt. Ta laseb sel märkida mis tahes juhtimisprotsessi käesoleva idee juurest tulevase lõpp-punktini tingimusel, et see vaid toimiks tulutoovalt. Ainult sel juhul võib öelda, et teaduslikud ideed - mis ju teatavasti hõljuvad teispool tavamõistust — ühilduvad oma realiteetidega. Nagu ma olen juba öelnud, reaalsus koosneb **just nagu** eestrist, aatomitest või elektronidest, aga me ei peaks mõtlema seda täht-tähelt. Termin "energia" isegi ei pretendeeri tähistama midagi "objektiivset". See on ainult viis nähtuste pealispinna mõõtmiseks, mis lükib nende muutused ühte lihtsasse valemisse.

Ometigi ei saa me nende inimese loodud valemite valikul karistamatult rohkem kapriissed olla kui tavamõistuse praktilisel tasandil. Me peame leidma teooria, mis **toimib**; ja see on midagi äärmiselt rasket; sest meie teooria peab vahendama kõiki varasemaid tõdesid ning teatud uusi kogemusi. See peab tavamõistust ja varasemaid uskumusi nii vähe kui võimalik segi

paiskama, ja see peab viima ühe või teise meelelise lõpp-punktini, mida saab täpselt verifitseerida. "Toimimine" tähendab mõlemat mainitud asja; ning pitsitus on nii tugev, et jätab iga-sugustele hüpoteesidele väga vähe mänguruumi. Meie teooriad on tihedamini kinni kiilutud ja kontrolli all kui miski muu. Kuid mõnikord on ka alternatiivsed teoreetilised valemid kõikide meile teadaolevate tõdedega samavõrd üllitatavad ning siis me langetame nende vahel valiku subjektiivsetel alustel. Me valime niisuguse teooria, mille poole me juba kaldume; me järgime "elegantsust" ja "ökonoomsust". Clerk Maxwell on kusa-gil öelnud, et kahest samavõrd tõendatud kontseptsioonist keerukama valimine näitab "viletsat teaduslikku maitset"; ja te kõik nõustuksite temaga. Teaduses on tõde see, mis annab meile suurima võimaliku rahulduste summa, mille sisse kuulub ka maitse rahuldamine, kuid kõige esmasem nõue on alati teooria kooskõla niihästi varasema tõega kui uue faktiga.

Ma olen juhtinud teid läbi purukuiva kõrbe. Aga nüüd, kui lubate mulle nii labast väljendust, hakkame maitsema kookosepiima. Siinkohal kulutavad ratsionalistlikud kriitikud meie peale ara kogu oma laskemoona, ning nendele vastamine viib meid sellest kuivusest välja, nii et meile avaneb täielik vaade hiiglaslikule filosoofilisele alternatiivile.

Meie tõekäsitlus on käsitlus tõdedest mitmuses, juhtimisprotsessidest, mis realiseeruvad *in rebus* ning mille ainsaks ühisomaduseks on see, et nad **tasuvad ära**. Nad tasuvad ennast ära sellega, et juhatavad meid mõne süsteemiosa sisse või juurde, mis puutub mitmes punktis kokku meeletajudega, mida me võime mentaalselt kopeerida või mitte, kuid millega meil on

igal juhul niisugune vahekord, mida võiks umbkaudu nimetada verifikatsiooniks. Tõde on meie silmis lihtsalt ühisnimetus verifikatsiooniprotsesside jaoks, nii nagu tervis, rikkus, tugevus jne on nimed, mis tähistavad teisi eluga seotud protsesse ning mille poole püüeldakse samuti sellepärast, et see tasub end ara. Tõde valmistatakse, nii nagu ka tervist, rikkust ja tugevust, kogemuse käigus.

Siinkohal tõstabki ratsionalism meie vastu relvad. Kujutan ette, et ratsionalist kõneleks järgmiselt:

"Tõde ei valmistata, see kehtib absoluutselt, olles ainulaadne suhe, mis ei teeni ühtegi protsessi, vaid sööstab otse üle kogemuse pea ning tabab iga kord oma realiteeti. Meie uskumus, et see asi seal seina peal on kell, on juba tõene, isegi kui mitte keegi kogu maailma ajaloos ei verifitseeriks seda. Ainuüksi paljas omadus olla selles transtsendentaalses suhtes muudab tõeks iga mõtte, millel see omadus on, sõltumata verifikatsiooni olemasolust. Teie, pragmatistid, rakendate vankri hobuse ette, kui panete tõe olemise põhinema verifikatsiooniprotsessidel. Need on kõigest tema olemise märgid, lihtsalt meie kohmakas viis tagantjärele kindlaks teha, millistel meie ideedel see imeline omadus juba on. See omadus ise on ajatu nagu kõik olemused ja loomused. Mõtted saavad sellest otseselt osa, nagu nad osalevad ka väärusel või ebaolulisuses. Seda ei saa jäägitult analüüsida pragmaatilisteks tagajärgedeks."

Selle ratsionalistliku tiraadi kogu usutavus tuleneb asjaolust, millele me oleme juba nii palju tähelepanu pööranud. Nimelt meie maailmas, mis ju kubiseb sarnast liiki ja sarnaselt seostatud asjadest, asendab üks verifikatsioon teisi endasuguseid, ning asjade teadmise kasulikkus ei seisne niivõrd selles, et see juhatab

meid nende enesteni, vaid selles, et see juhatab meid nende kaaslaste juurde, eriti selleni, mida inimesed neist kõnelevad. Tõde kvaliteet, mis kehtib *ante rem*, tähendab niisiis pragmaatiliselt seda, et niisuguses maailmas on loendamatu hulk ideesid, mis toimivad paremini pigem oma kaudse ja võimaliku kui otse ja tegeliku verifikatsiooni kaudu. Tõde *ante rem* tähendab ainult veriütseeritavust; või on siis tegu ratsionalistide leivanumbri-ga, mis seisneb konkreetse nähtumusliku realiteedi **nime** käsitlemises iseseisva ja eelneva entiteedina ning selle paigutamises reaalsuse taha otsekui selle seletusena. Professor Mach tsiteerib kusagil Lessingi epigrammi:

*Sagt Hänschen Schlaw zu Vetter Fritz
"Wie kommt es, Vetter Fritzen,
D ass grad' die Reichsten in der Welt,
Das meiste Geld besitzen?"**

Kaval-Ants käsideb siin "rikkuse" printsiipi täiesti eraldiseisvana faktidest, millele inimese rikasolemine viitab. See justkui eelneks neile; faktid osutuvad kõigest omamoodi sekundaarse-tekks kokkulangevusteks rikka mehe olemusliku loomusega.

"Jõukuse" puhul me taipame kõik seda eksitust. Me teame, et rikkus on kõigest nimetus konkreetsetele protsessidele, milles teatud inimeste elud mängivad oma osa, ning mitte mingisugune loomuomane silmapaistvus, mida leidub härradel Rockefelleril ja Carnegiel, kuid mitte ülejäänutel meist.

* Kaval-Ants küsib nõbu Priidult: "Millest see küll tuleb, et just kõige rikkamatel maailmas on kõige rohkem raha?"

Nii nagu "rikkus", elab ka tervis *in rebus*. See on nimetus protsessidele, nagu seedimine, vereringe, uni jne, mis toimuvad lodusalt, kuigi antud juhul me kaldume rohkem seda printsii- biks pidama ning udeme siis, et inimene seedib ja magab hästi **sellepärast**, et ta on nii terve.

"Tugevuse" puhul me oleme minu meelest veelgi ratsiona- listlikumad ning kaldume otsustavalt pidama seda mingiks sil- mapaistvuseks, mis on inimestes juba eelnevalt olemas ning seletab tema lihaste herakleslikke saavutusi.

"Tõe" puhul läheb enamik inimesi täiesti üle piiri ning peab ratsionalistlikku käsitlust enesestmõistetavaks. Kuid tegelikult on kõik need sõnad täpipealt ühesugused. Tõde on olemas *ante rem* just sama palju ja vähe nagu need teised asjad.

Skolastikud pidasid Aristotelest järgides väga tähtsaks harju- muse ja teo eristust. Tervis *in actu** tähendab muu hulgas head und ja seedimist. Kuid terve inimene ei pea sugugi alati magama või seedima, nii nagu rikas inimene ei pea kogu aeg rahaga arvel- dama või tugev inimene raskusi tõstma. Kõik niisugused oma- dused vajuvad oma rakenduste vahepeal "harjumuste" staatu- ssesse; ja samamoodi saab ka tõest meie teatud ideede ja usku- muste harjumus ajal, kui neid verifitseerimistegevustes ei rakendata. Kuid need tegevused on kogu asja juur ning tingimus tänu millele saab vahepeal üldse mingit harjumust esineda.

"Tõene", kui väljenduda väga lühidalt, on ainult abi- nõu meie mõtlemise vallas, nii nagu "õige" on ainult abi- nõu meie käitumise vallas. Otstarbekas abinõu peaaegu iga- sugusel moel ning pikas perspektiivis ning kogu teekonna väl- tel; sest see, mis osutub otstarbekaks kõigi nägemisulatusse

* Tegevuses.

jäävate kogemuste puhul, ei tarvitse tingimata osutada sama rahuldavaks kõigi kaugemate kogemuste puhul. Me teame ju, et kogemusel on kõmme **üle keeda** ning sundida meid korri-geerima oma praegusi vormeleid.

"Absoluutselt" tõene, selles mõttes, et ükski edasine kogemus seda ealeski ei muuda, on ideaalne koondumispunkt, mille poole meie kujutluses kõik meie ajutised tõed ühel päeval kokku jooksevad. See käib käsikäes täiuslikult targa inimese ja absoluutselt täieliku kogemusega; ja kui need ideaalid peaksid kunagi realiseeruma, siis realiseeruvad nad üheskoos. Seni aga me peame läbi ajama tõdedega, mis on meile kättesaadavad täna, ning olema valmis neid homme vääraks nimetama. Ptolemaiose astronoomia, eukleidiline ruum, aristotellik loogika, skolastiline metafüüsika olid sajandeid otstarbekad, kuid inimkogemus kees üle nende piiride ja praegu me nimetame neid asju ainult suhteliselt tõseks ehk tõseks neis kogemuspiirides. "Absoluutses" mõttes on nad väärad; sest me teame, et need piirid olid juhuslikud ning mineviku teoreetikud oleksid võinud neid ületada nõndasamuti nagu tänased mõtlejad.

Kui uued kogemused juhivad meid tagasivaatelistele otsustusteni, siis — kasutades minevikuvormi - see, mida need otsustused väidavad, **oli** tõene, olgugi, et ükski mineviku mõtleja nendeni ei jõudnud. Nagu üks taani mõtleja* on öelnud: me elame ettepoole, aga mõistame tagantjärele. Olevik heidab tagasivalgust varasematele maailma protsessidele. Nad võisid olla neis osalenud tegelastele tõeprotsessid. Nad ei ole seda selle jaoks, kes teab, mida loo edasine areng päevavalgele tõi.

Niisugune regulatiivne käsitus potentsiaalselt paremast tõest,

* Søren Kierkegaard (1813-1855).

mis pääseb maksmata hiljem ja võimalik, et ühel päeval absoluutselt, ning omandab tagasiulatuva seadusliku jõu, pöörab, nagu kõik pragmatistlikud käsitused, oma palge faktilise konkreetsuse ja tuleviku poole. Nagu pooltõdesid tuleb Absoluutset tõde samuti **valmistada**, valmistada kui verifitseerimiskogemuste massi kasvuga kaasnevat suhet, millesse pooltõdesed ideed annavad kogu aeg oma panuse.

Ma olen juba rõhutanud tõsiasja, et tõde koosneb suures osas varasematest tõdedest. Inimeste uskumused on igal ajal suurel määral kogemusega **tagatud**. Kuid uskumused ise kuuluvad osakesena maailma kogemuse kogusummasse ning nende enestega tagatakse järgmise päeva tehinguid. Niivõrd kui reaalsus tähendab kogetavat reaalsust, on niihästi see ise kui ka selle kohta avastatavad tõed igaveses muutumisprotsessis — võibolla küll muutumises mingi kindla sihi suunas, kuid sellegipoolest muutumises.

Matemaatikud oskavad lahendada kahe muutujaga ülesandeid. Näiteks Newtoni teoorias muutub kiirendus koos teepikkusega, kuid teepikkus jälle muutub koos lõkendusega. Tõeprotsesside vallas esinevad faktid iseseisvalt ning määravad meie uskumusi esialgselt. Kuid need uskumused panevad meid tegutsema ning niipea, kui nad seda teevad, toovad nad vaatevälja või kutsuvad esile uusi fakte, mis uskumusi nendele vastavalt uuesti määravad. Seega on kogu tõepundar ja -kera oma lahtirullumises kahesuguse mõju saadus. Tõed tulevad esile faktidest; kuid ühtlasi sukelduvad nad tagasi faktidesse ja lisanduvad neile, ja need faktid omakorda loovad või ilmutavad (sõna pole oluline) uut tõde ja nii edasi määramatult. Ja "faktid" ise pole sellal **tõesed**. Nad lihtsalt **on**. Tõde sõltub uskumustest, mis algavad ja lõpevad nende seas.

Asi sarnaneb lumepalli kasvamisega, mis ju sõltub ühelt poolt lume jaotusest ja teisalt sellest, kuidas poisid seda järk-järgult veeretavad, kusjuures need tegurid üheskoos määravad teineteist lakkamatult.

Nüüd tulebki üleni nähtavale kõige otsustavam erinevus ratsionalistiks ja pragmatistiks olemise vahel. Kogemus on muutumises ja meie psühholoogilised tõetuvastused on muutumises — seda ratsionalism veel möönab, kuid mitte ealeski seda, et reaalsus ise või tõe ise võiksid olla muutlikud. Ratsionalism rõhutab, et reaalsus püsib täielikuna ja valmiskujul igavesest ajast igavesti ning meie ideede ühildumine sellega on nende niisugune ainulaadne analüüsimatut voo, millest on meile juba jutustatud. Niisuguse sisemise oivalisusena ei ole tõel midagi tegemist meie kogemustega. See ei lisa midagi kogemuse sisule. See ei too mingit erinevust reaalsusse endasse; see on kaasuy, inertne, staatiline, pelk peegeldus. See ei **eksisteeri**, vaid **keh-tib** või **on maksev**, see kuulub teise dimensiooni kui faktid või faktisuhted, ühesõnaga epistemoloogilisse dimensiooni — ning selle suure sõnaga suleb ratsionalism diskussiooni.

Niisiis nõnda nagu pragmatism seisab näoga tuleviku poole, nõnda vaatab ratsionalism ka siin tagasi möödunud igavikku. Sissejuurdunud harjumusele truuna pöördub ratsionalism "printsipiide" poole ja arvab, et kui mõnele abstraktsioonile on kord nimi antud, siis on meil käes oraakellik lahendus.

Kui tähtis on nende vaateviiside radikaalne erinevus eluliste järelduste osas, selgub alles järgmistes loengutes. Seniks aga soovin ma oma loengu lõpul näidata, et ratsionalismi ülevus ei päästa teda mõttetusest.

Kui te palute ratsionalistidelt, et nad selle asemel, et süüdistada pragmatismi tõe mõiste rüvetamises, seda ise defineeriksid ja ütleksid täpselt, mida **nemad** selle all mõistavad, siis ainsad positiivsed katsed, mida oskan ette kujutada, oleksid järgmised:

1. "Tõde on lihtsalt väidete süsteem, mis nõuab oma kehtivuse tingimusteta tunnustamist."⁷

2. Tõde on nimetus kõigi nende otsustuste jaoks, mille tegemist me peame kohustuslikuks mingi imperatiivse kohuse tõttu.⁸

Esimene asi, mis selliste definitsioonide puhul silma torkab, on nende kirjeldamatu trivიაalsus. Muidugi on nad absoluutselt õiged, kuid ka absoluutselt tähtsusetud, kuni neid pole käsitletud pragmaatilisel. Mida te peate siinkohal silmas "nõudmise" ja mida "kohuse" all? Kui neid kasutada koondnimena konkreetsetele põhjustele, miks tõeselt mõtlemine on surelike jaoks valdavalt otstarbekas ja hea, siis võib ju tõepoolest kõneleda reaalsuse nõudest, et temaga ühildutaks, ning meie kohustusest temaga ühilduda. Me tajume niihästi neid nõudeid kui kohustusi ning me tajume neid just nimetatud põhjustel.

Kuid ratsionalistid, kes kõnelevad nõudmisest ja kohustusest, **ütlevad otse välja, et neil asjadel pole midagi tegemist meie praktiliste huvidega või isiklike alustega.** Nad ütlevad, et meie alused ühildumiseks on psühholoogilised faktid, mis on relatiivsed iga mõtleja ja tema elujuhtumuste suhtes. Nad on pelgalt tema tõendid ega kuulu kaugeltki tõe enda ellu. See elu teostab ennast puhtloogilises või -epistemoloogilises

⁷ A. E. Taylor, *Philosophical Reivew*, xiv kd, lk 288. [Alfred Edward Taylor (1869-1945), briti filosoof.]

⁸ H. Rickert, *Der Gegenstand der Erkenntnis*, ptk "Die Urteilsnotwendigkeit". [Heinrich Rickert (1863-1936), saksa neokantiaanlik filosoof]

dimensioonis, mis eristub psühholoogilisest mõõtmest, ning tema nõudmised eelnevad ükskõik millisele isiklikule motivatsioonile ja ületavad seda. Isegi kui inimene ega Jumal ei suuda kunagi tõde tuvastada, tuleb seda sõna siiski defineerida selleks, mida **peab** tuvastama ja tunnustama.

Pole ilmekamat näidet ideest, mis on abstraheritud kogemuse konkreetsustest ning pandud seejärel vastanduma sellele, millest ta abstraherid, ning seda eitama.

Filosoofia ja igapäevaelu kubiseb niisugustest näidetest. "Sentimentalistlik eksitus" seisneb pisarate valamises abstraktse õigluse ja suuremeelsuse, ilu jne pärast ning suutmatuses neid kvaliteete ara tunda, kui neid kohatakse uulitsal, sest sealne olukord muudab nad labaseks. Nõnda siis võib lugeda silmapaistva ratsionalistliku suurvaimu eraviisiliselt trükitud eluloost: "On kummaline, et mu vend, kes nii väga imetles abstraktset ilu, ei vaimustunud kunagi kaunist arhitektuurist, ilusatest maalidest ega lilledest." Ja ühest viimast loetud filosoofiateosest leidsin ma niisuguseid lõike nagu näiteks järgmine: "Õiglus on ideaalne, ainuüksi ideaalne. Mõistus mõistab, et see peab eksisteerima, kuid kogemus näitab, et see pole võimalik. [---] Tõde, mis peab olema, ei saa olla. [—] Kogemus moonutab mõistust. Niipea kui mõistus siseneb kogemusse, muutub viimane mõistusevastaseks."

Niisugune ratsionalistlik eksitus sarnaneb täpselt sentimentalistlikuga. Mõlemad eraldavad kogemuse sogastest üksikasjadest ühe kvaliteedi ning avastavad, et väljaeraldatusena on see nõnda puhas, et nad vastandavad selle kõigile tema sogastele esinemisjuhtudele kui kõrgemaloomulise vastandi. Ometi on see ju nende esinemisjuhtude loomus. Tõdede loomuseks on

olla tõendatud, verifitseeritud. Ideede tõendamine tasub end ara. Meie kohustus otsida tõde on osa meie üldisest kohustusest teha seda, mis end ara tasub. Tõestest ideedest tõusev *tulu* on nende järgimise kohuse ainus põhjus.

Samasugused põhjused on olemas rikkuse ja tervise puhul. Tõde ei esita teistsuguseid nõudmisi ega sunni peale teistsuguseid kohustusi, kui seda teevad tervis ja rikkus. Kõik need nõuded on tingimuslikud; nimetades seda püüdlust kohuseks, peame me silmas konkreetseid tulusid, mida me saame. Tõde puhul on ebatõeste uskumuste toime pikas perspektiivis sama hukatuslik, kui tõeste uskumuste toime on kasulik. Abstraktselt võttes võib seega öelda, et kvaliteet "tõene" muutub absoluutselt hinnaliseks ja kvaliteet "ebatõene" absoluutselt taunitavaks: üht võib tingimusteta nimetada heaks ja teist halvaks. Meie mõtlemine peab olema tõene, me peame vältima väära — see on imperatiiv.

Aga kui me võtame kogu seda abstraktsiooni täht-tähelt ning vastandame selle tema kasvupinnasele kogemuses, siis vaat kui pöörasesse positsiooni me end asetame!

Sel juhul me ei saa oma tegelikus mõtlemises sammugi edasi astuda. Millal ma peaksin tunnustama üht tõde ja millal teist? Kas see tunnustus peab olema häälekas? — või vaikne? Kui mõnikord häälekas ja mõnikord vaikne, siis kumba **praegu**? Millal on mõnel tõel aeg minna entsüklopeedia kullakambrisse? ja millal peaks ta sealt välja lahingusse astuma? Kas ma peaksin pidevalt kordama tõde "kaks korda kaks on neli", sest see nõuab igavest tunnustust? või on see mõnikord ebaoluline? Kas mu mõtted peavad ööd ja päevad tegelema mu isiklike pattude ja vigadega, mida mul tõesti leidub? - või kas ma tohin neid

unustada ja eirata, et olla korralik ühiskonnaliige, mitte aga hunnik morbiidset melanhooliat ja kahetsust?

On üpriski selge, et meie kohustus tunnustada tõde ei ole kaugeltki tingimusteta, vaid suurel määral tingimustest sõltuv. Muidugi, suure algustähega ainsuslik Tõde nõuab abstraktselt tunnustust, kuid konkreetseid tõdesid mitmuses on tarvis tunnustada ainult siis, kui nende tunnustamine on otstarbekas. Tõde tuleb alati eelistada valele, kui mõlemad seostuvad antud olukorraga; kuid kui kumbki sellega ei seostu, siis tõde on sama vähe kõhus kui vale. Kui te mult küsite, mis kell on, ja ma ütlen, et mu aadress on Irving Street 95, siis võib mu vastus küll tõsi olla, kuid te ei taipa, miks mul on kõhus seda anda. Vale aadress oleks täpselt sama otstarbekohane.

Kui mõndakse, et abstraktse imperatiivi rakendamist piiravad teatud tingimused, **turvab pragmatistlik tõekäsitlus meist taas üle kogu oma täiuses**. Meie kõhus ühilduda reaalsusega näib võrsuvat konkreetsete abinõude täiuslikust džunglist.

Kui Berkeley oli seletanud, mida ta mateeria all silmas peab, arvati, et ta eitab mateeria olemasolu. Kui härrad Schiller ja Dewey seletavad praegu, mida inimesed tõe all silmas peavad, siis süüdistatakse neid tõe olemasolu eitamises. Kriitikud ütlevad, et pragmatistid hävitavad kõik objektiivsed mõõdupuud ning seavad rumaluse ja tarkuse ühele pulgale. Hr Schilleri ja minu õpetust kirjeldades armastatakse väita, et me olevat inimesed, kelle arvates iga pragmatistlik nõue saab täidetud sellega, kui kuulutatakse tõeks mis tahes väide, mida on meeldiv väita.

Ma jätan teie otsustada, ega see häbitu laim ole. Kes veel, kui mitte pragmatist, kes rohkem kui keegi teine tajub end surutu-

na ühelt poolt minevikust immitsevate, tagatisega tõdede kogumi ning teiselt poolt teda ümbritseva meelelise maailma sunduste vahele, tunneb sama hästi seda objektiivse kontrolli tohutut survet, mille all meie vaim sooritab oma tehteid? Kui keegi kujutab ette, et see seadus on lõtv, siis las ta peab selle käsusõnast ühegi päeva kinni, ütleb Emerson. Viimasel ajal oleme palju kuulda saanud kujutlusvõime kasutamisest teaduses. On viimane aeg teha üleskutse filosoofiaski veidi kujutlusvõimet kasutada. Mõne meie kritiseerija soovimatus lugeda meie väidetes sisse muud peale kõige tobedamate võimalike tähenduste teeb nende kujutlusvõimele vähem au kui miski, mida ma viimase aja filosoofia ajaloost tean. Schiller ütleb, et tõene on see, mis "toimib". Seepeale väidetakse, nagu ta piiraks verifikatsiooni kõige madalama materiaalse kasuga. Dewey ütleb, et tõde on see, mis pakub "rahuldust". Teda aga koheldakse nii, nagu ta usuks, et tõseseks tuleb nimetada kõike seda, mis oleks tõesuse korral ka meeldiv.

Meie kriitikutel oleks kindlasti tarvis realiteete paremini ette kujutada. Ma olen ausameelselt püüdnud pingutada oma kujutlust ning lugeda ratsionalistlikku kontseptsiooni sisse parima võimaliku tähenduse, kuid tuleb tunnistada, et see jätab mind ikka veel täiesti nõutuks. Arusaam, et realiteet kutsus meid üles endaga "ühilduma" ja seda mitte mingil muul põhjusel kui lihtsalt sellepärast, et ta "nõudmine" on "tingimusteta" või "transsendentne", jääb mulle ikka täiesti hämaraks. Ma püüan end kujutleda maailma ainsa realiteedina ning seejärel kujutleda, mida ma veel võiksin "nõuda", kui mulle seda võimaldataks. Kui te pakute välja võimaluse nõuda, et mõtteta tühjusest ilmuks välja üks vaim ning hakkaks mind kopeerima, siis ma kujutaksin

küll tõepoolest ette, mida see kopeerimine võiks tähendada, kuid ühtegi motiivi ei suuda ma küll välja nuputada. Ma ei suuda taibata, mida head saaksin mina sellest, et mind kopeeritakse, või mida head saaks too vaim minu kopeerimisest, kui edasised tagajärjed on selle nõudmise motiividena selgesõnaliselt ja põhimõtteliselt välistatud (nagu meie ratsionalistlikud autoriteedid neid välistavad). Kui austajad viisid iirlase banketisaali kandetoolis, millel polnud põhja all, siis ütles ta: "Ausõna, kui see poleks mitte suur au, siis ma oleksin sama hästi võinud jala tulla." Nõnda ka siin: kui see poleks mitte suur au, siis ma võinuks sama hästi kopeerimata jääda. Kopeerimine on üks ehtsaid tunnetusviise (mida kaasaegsed transtsendentalistid mingil kummalisel põhjusel üritavad üksteise võidu ümber lükata); ent kui me liigume kopeerimisest eemale ja jõuame ühildumismvormide juurde, mil pole veel nimegi, kuid mis selgelt erinevad kopeerimisest, juhtimisest, sobitumisest või muudest pragmaatilistelt defineeritavatest protsessidest, siis muutub nõutava "ühildumise" **objekt** sama mõistetamatuks kui selle põhjus. Selle sisu ja motiivi on võimatu ette kujutada. See on absoluutselt mõttetu abstraktsioon.⁹

Siin, tõe vallas on kahtlemata just pragmatistid ja mitte ratsionalistid universumi ratsionaalsuse ehedaimad kaitsjad.

⁹ Ma ei ole unustanud, et professor Rickert ütles juba ammu täielikult lahti arusaamast, et tõde põhineb ühildumisel reaalsusega. Tema järgi on reaalsus kõik see, mis tõega ühildub, ning tõde põhineb üksnes meie algsel knhusel. See fantastiline mõttekäik, nagu ka hr joachimi puhtsüdamlilik nurjumistunnistus raamatus *The Nature of Tmth*, tundub tähistavat ratsionalismi pankrotti selle teema käsitlemisel. Rickert käsitleb osakest pragmatistlikust positsioonist pealkirja all "Relativismus". Siinkohal ei ole mul võimalik tema teksti üle diskuteerida. Piisab sellest, kui öelda, et tema argumentatsioon on selles peatükis nii nõrk, et paistab nõnda võimeka kirjamehe puhul lausa uskumatu. [Harold Henry Joachim (1868-1938), inglise filosoof.]